

Богдан Лепкий

Під Є
Ялинку

Copyright 1958 by Leo R. Lepki & Co.
Всі права застережені

Обкладинка М. Білинського

Видання друге
тираж 2 000 прим.

Printed by „LUNA”, 77 St. Marks Pl., New York, N. Y.

БОГДАН ЛЕПКИЙ

ПІД ЯЛИНКУ

НАКЛАДОМ ЛЬВА Р. ЛЕПКОГО І С-КИ

НЮ ЙОРК

1958

WOŁODYMYR LESKIŃ.
491 Belmont Avenue
Winnipeg, Man. R2V 0Z4

Згадка

Подільський околіт, солом'яні в'язки,
Котрими Настя у печі палила,
Пісні чумацькі і оті казки,
Що їх мені Яницька говорила,
І свічку лоеву на круглому столі,
Ялинку і дідух, я бачу, як у сні.

На галузках зелених „офірки”,
Почіплені тремтячою рукою
Дяка Іллі, палають, як зірки,
Вповиті димом сивим, як імлою,
І ясно так! Так ясно, що ніде
Мені ясніше в світі не буде.

Округлий стіл, білесенький обрус,
Пахучим сіном поміст вже накrywся,
Як у стаєнці, де колись Ісус,
Із Пресвятої Діви воплотився, —
Кутя, борщ, риба і розмови щирі,
Чи ти бував коли на кращім пирі?

Ворота — скрип!.. Дзеленькнули дзвінки,
Хрустить мороз на стежці під ногами,
Звізда в вікні... Ах, це колядники
Прийшли до нас з прастарими піснями!
І ніби відгомін забутих днів
Лунає цей найкращий в світі спів.

— — — — —
Погасли офірки, остання коляда
Прогомоніла. Темно, тихо стало.
Літа плывуть нестримно, як вода,
І чи багато їх нам ще остало?
А всеж таки я крізь простір і час
Згадки на Святий Вечір кличу вас!

Моя перша ялинка

Коли голову припорошить інею, а по спині пробіжить перший, позасвітній вітрець, тоді, як від студени до теплої ватри, біжиш до споминів з діточих літ.

Чим менше від майбутнього чекаєш, тим більше минуле ціниш і дорожиш ним.

Як гарно колись було, як любо і надійно! І питаєшся самого себе, як воно могло статися, що ти цих гарних хвилин не вмів як слід цінити, що нарікав і захочував Бог вість чого?

Згадуєш... Казку розказуєш своїй душі, звичайними, невченими словами, не дбаючи, що скажуть на те читачі і критики вибагливі.

Критики... Боже й вони, коли їм голову припорошить інею, а по спині повіє перший, позасвітній вітрець, може й вони побіжать до своїх споминів, як до теплої ватри, і — тоді ми зрозуміємо себе.

Казку розказую своїй душі в зимову довгу ніч, казку про свою першу ялинку...

*

Де вона стояла і хто її світив, що так ясно сяє аж до нині?

Шукаю в закамарках пам'яті і тішуся, що знайшов. І дякую, сам не знаю кому, що мені таку добру пам'ять дав, що минуле з перед пів сотні літ бачу, мов нинішню хвилину.

В пошуках тієї ялинки, аж до своєї колиски забіг, на Поділля, до Кривенького, до хати емігранта Яроцького, що з Сибіру з якоюсь чухонкою утік. Тая хата й до нині стоїть. Але Яроцького, ані його чухонки вже давно нема між живими. Бавилася зі мною. Казала, що великим паном буду. Не вгадала. А може чухонською мірою мірила мое панство?.. Мир душі її!

Картина тієї хати висить у мене на стіні. Знайомий артист привіз її в дарунку. Дивлюся, але не пригадую собі.

Маленьким перевезли мене до Крегульця, до хати мого діда. Там мене охрестили і записали до книг. З Крегульцем зв'язані мої перші діточі спомини. Там вітер знад Збруча колисав мою колиску, а стара Яницька, зубожіла кам'янецька шляхтянка, дрижучим голо-сом співала: „Ой ходив чумака сім літ по Дону, та не було пригодоньки ніколи йому”. Пісня у сльозах роз-ливалася.

Мабуть мала Яницька в своїх молодих літах яко-гось чумака, що занедужав у дорозі і серед степу по-мер... Не казала...

Яницька помагала на Святий Вечір мамі в кухні, я бавився сам і, перестрибуючи поріг, спотикнувся і так сильно луснув головою об одвірок, що зімлів:

Прийшов до себе в батька на колінах:

— От, бачиш, уважно ходи, а то можеш ногу зло-мити, або розбити голову. І що тоді?

Я плавав. Батько заспокоював мене.

Казав, що незабаром зійде перша зірка, сядемо до святої вечері й ангел принесе ялинку.

Перша зірка, свята вечере, ангел і ялинка, — не-вжеж від таких ліків не видужаєш і не забудеш про біль? Але перша зірка не сходила, ангел не приносив ялинки і батько, щоб забавити мене, розказував істо-рію святої Геновефи. Тямлю її до нині, хоч ніколи

в життї цієї історії не читав. Не хотів собі псувати першого враження, боявся, що не буде вона така гарна в книжці, як була в батькових устах.

Терпіння Геновефи і кривди, яких вона зазнала, довели мене до гадки, що моя нещаслива пригода з порогом, то ще не таке велике нещастя.

Я перестав плакати, обмився і підчас вечері сидів за столом чемно і спокійно. Цікавився, чому то нині світяться свічки, а не лампа, випитувався, чому з-під обруса сіно торчить (таж ми його їсти не будемо) і навіть пробував лізти під стіл і квокати, шукаючи золотого горіха.

Подавали кутю, як місцевий учитель, пан Вінярські, прислав мені зізду, правдиву, шестираменну зізду, зі свічкою в середині і з Різдвом, вимальованим на наоливленім папері. Я певний, що, коли б мені дали пізніше „зізду з брилянтами“, то я не тішився б так, як тоді тією паперовою. Це ж була вефлеємська зізда, що вела трьох царів „з Востока“ до стаєнки, де народився Христос! В ній не свічка горіла, а легенда, ясніша від брилянтів. Я був такий захоплений нею, що не міг зважитися приступити ближче і покрутити нею. Але, як зважився раз, то вже не хотів нікого пустити, лиш кричав: „я сам! я сам!“

На жаль, радість моя не тривала довго. Торкнув необережно, зізда перекинулася і — згоріла. Згоріла моя перша зізда і лишився тільки спомин по ній — легенда!

Це було перше розчарування в моїм життї. І нині, коли я думаю, скільки то наших зізд стрінула подібна доля, приходжу до висновку, що причиною тому в першу чергу наше нещасливе: „я сам! я сам!“

Але тоді я жадних висновків не робив, плакав і мене зацїтькували тим, що ангел з ялинкою іде.

Відчинили двері до „залі“. Була це доволі велика світлиця з чотирма вікнами, з чорною шкіряною кана-

пою, котрої я не любив, з ручно кольорованими літографіями: Венеції і Царгороду, з портретом діда з молодих літ над старою „секретаркою” і з цілою низкою оповідань про несамовиті події, які тут буцімто колись збувалися, а яких я, річ ясна, дуже боявся.

Але там нині нічого несамовитого не було, навпаки там нині діялося чудо, — світили ялинку.

Таких прикрас, як нині, не продавали тоді ні в Копичинцях ні в Пробіжній. Навіть у Гусятині ні, хоч там продавали з віршиками кармельки і знамениті, пачковані з Росії, цукорки.

Але за те на моїй першій ялинці висіли червоні райські яблучка, золочені горіхи, медяники у формі серця і ланцюги з різнокольорового паперу. На зелених гілках мерехтіла безліч жовтих офірок, що їх, як я пізніше довідався, сукав наш дяк Ілля. Він то й був творцем того архитвору, бо батько мій казав, що ялинка, звичай не наш, а німецький.

За те німець, старенький маляр Швугер, котрий під зиму приходив до нас і малював, дивився на тую ялинку, як на небесну з'яву. Пробував навіть співати: „Штілле нахт, гайліге нахт”, так кашель не давав. Тільки сльози капали на сиву бороду, довгу і хвилясту, як у Леонарда да Вінчі, якого фотографія висіла в маленьких бронзових рямцях, між сотнею інших славних людей на найбільшій стіні.

Зате я тішився, скакав і плескав у долоні, поки остання свічечка не згасла.

Аж тоді стало мені страшно і я притулювся до мами. Пригадав собі одаліску, що її (на літографії) у Босфорі топили і лядароне, що зі штилетом підкрадався (на другій літографії) до молодої пари, задивленої під палатою дожив у чари венецької ночі, пригадав собі кукурудзу, що її цілу купу, зерно по зерні накидала якась нечиста сила крізь дірку в шибці з подвіря на підлогу залі, пригадав собі і зі страху тремтів.

Ніч була біла, іскриста. Зеленаві смуги світла вливалися крізь вікна на чорну канапу, якої я боявся, як морського кита, що Йону проковтнув, на залюблену пару, на бідну одаліску і на тих великих людей, що висіли в маленьких рямцях.

На селі співали перші коляди.

Нараз заграла трубка. Це з Копичинець до Гусятини їхав диліжанс і почтар трубів, щоб вислати когось до брами по поchtу.

— А може хто до нас на свята приїхав? — сказала мати і батько сам пішов.

Втомлений вражіннями незвичайної днини, я заснув. Крізь сон чув, що приїхали гості, переїздили ріку і лід заломився під ними, вовки за ними гнали. Я хотів збудитися та не міг.

Щойно над ранком відчинив ліве око і глипнув. По покою ходила висока, струнка, дуже гарна паня з папіроскою у вузькій, білій, як з алябастру різьбленій руці. Синій димок, як серпанок снувався за нею...

На другий день стрінув я її при сніданку:

— Привітайся! це твоя тітка.

Тітками називали тоді всіх трохи старших пань і тому я спитав:

— Чи правдива?

— Направдивіша, — відповіла вона і показала мені ослика, що кивав головою і кричав „І-і”, — дарунок, що його призла мені вона зі Львова. Посадила мене на коліна і казала собі вибрати найкращий цукорок. Нараз:

— А це що? У нього на висках сиве волосся!

Всі припали до моєї, трохи за великої голови:

— Справді, у нього за лівим ухом білий пліш. Це він учора вдарився і посивів.

Минулося. Розвіялося, як дим з різдвяної ялинки. Настали інші часи і прийшли інші люди. Не їздять ди-

ліжанси і серед нічної тиші понад спокійним Крегульцем не лунає звук почтарської трубки. Нема закоханої пари під палатою дожив і не топлять безталанної одаліски в Босфорі.

Під білим покривалом снігу спить Яницька зі своєю чумацькою піснею і дяк Ілля з офірками і маляр Швугер зі слізами на бороді, як у Леонарда да Вінчі, і всі, що разом зі мною святкували цей перший, незабутній святий вечір.

І клаптя сивого волосся на моїй голові вже також не видно. Вирівняв його час.

Тільки тая перша ялинка все ще мигтить у моїх очах, як легенда.

На Різдво

Смеркається. Ослизлий день
Між мурами конає.
В печі червоний блис огонь,
А в сінях вітер грає.

Той тихий і сумний настрій
Несе мене світами,
І я лечу на крилах мрій
До батька і до мами.

Сніжок паде, як срібний пух,
Мороз малює квіти;
Накритий стіл, в куті дідух,
Пустують в сінях діти.

Знайшли собі свистун-горіх
І свищать в перегони,
Лящить в ушах діточий сміх;
З дзвіниці дзвонять дзвони.

Гей, скільки то минуло літ!
А я так добре чую
Кожухів шелест, скрип чобіт,
І щиру пісню тую.

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
А я все пам'ятаю вас,
Як йдете з колядою.

Ще й нині чую, як Юрко,
Співає: „Бог предвічний”,
Сопраном як пищить Федько,
Баском гука Зарічний.

Скрипливий, наболілий спів,
Такий, як хлопські груди,
Та, хто його раз зрозумів,
До смерти не забуде.

Ще й нині бачу, як Федір
„Вінчованне” голосить,
Втворились двері нарозтвір
І батько в хату просить.

І починається річна
У пан-отця гостина,
Ціле село єднається,
Немов одна родина.

Засіли газди на лавках,
Начальник на покуттю.
Тріщать склянки в кріпких руках,
На стелю мечуть кутю.

Говорять, що важкі літа,
Не вдалися ячмені,
Що правди їм ніде нема,
І — затискають жмені.

Говорять: оком де не кинь,
Усюди кривда й горе;
Чи сьак, чи так, ти, хлопе, гинь,
Біда тебе поборе.

Говорять, а слова летять
Молитвою до Бога,
Та, чи дійдуть, чи долетять?
Щаслива їм дорога!..

Далекий світ, великий час,
Пливуть літа рікою,
Гей! Що чувати там у вас?
Чи йдете з колядою?

Чи ще живий Федір, Юрко,
І мій сусід Зарічний?
Чи й нині, як колись, давно,
Співають: „Бог предвічний?”

Чи й нині мерехтять зірки
Над хатою старою...?
Гей, краю мій, не знаєш ти,
Як тужу за тобою.

Саньми

Хто ходив до школи в місті, а на Різдвяні свята їздив на село, до дому, той знає, яка це важна річ, щоб їхати саньми. Возом їдеться на Великдень і на вакації, а на Різдво саньми і тільки саньми.

Віз на Різдво, то так само, як на вакації сани, — сміх, не їзда!

А тут тобі, як на злість, сніг не хоче падати. Чекали, що св. Михайло на білому коні приїде, то знов, що Миколай по снігу пришкандибає — надаремне. Дощ, болото, часом приморозок возьме, а снігу як не було, так і нема. Аж день перед Святим Вечором, саме того ранку, коли нас мали „розпускати”, як не стемниться нараз, як не заревуть вітри, а тоді, як не сипне! В одну мить забіліло кругом, ні хат не видно, ні дерев, нічого, лиш сніг і сніг кругом.

Про науку вже й мови не було. Кому там у голову лізе латинська грамати́ка, коли він тішиться в душі, що саньми поїде до дому. Та ще й дзвінок при дишлі. А їхати так добре: не гупає, не підкидає, тільки сунеться рівно, гладко, легко, як у байці.

Одна лиш турбота, щоби нас хоч годину скорше пустили. Що ви собі гадаєте: година тягнеться у вічність, як збираєшся їхати до дому! За тую годину можна би сміло цілий тиждень дати, та ще такий, що в нім

ані одного свята нема. О, Боже, щоби нас директор хоч в одинадцятій пустив!.. Але, чи пустить?

Ось терціян на павзу задзвонив. Звичайно братія, ордою на коридор біжить: крик, гамір, біганина.

А нині тихо. Купками хлопці стоять, або, як тії миші із засіку, з-поза дверей, зазирають, чи директор з канцелярії не йде.

Рипнули двері і все у лавках принишло. Входить господар кляси. Навіть футра не скидає з себе, тільки за катедрою стає, бороду гладить і гугнявим голосом каже: „oremus”.

Товариш Софрон відмлинкував молитву. Ніби якесь одно довжелезне слово викинув із себе. Бог один міг розібратися в цьому. „Веселих свят! Веселих свят!” і хлопці кидаються до плащів, шапок до книжок. Дудонять дерев'яні сходи; вибігаємо на ринок. А тут сніг по коліна. Рівний, білий, студений. Робимо перші сліди, — на всі сторони світа біжимо, бо там уже певно коні чекають.

Я мешкав у мого діда на „Олімпі”. Таки добре високо. Навіть у погоду задихаєшся бувало, поки вийдеш, а тепер, то насилу бродиш, аж тобі піт з чола тече, як при науці латинської мови. Але йдеш, а в голові все те саме питання: чи Мартин уже приїхав і чи приїхав саньми?

Аж ось і брама. Дивишся на сліди. Від коліс, чи від копаниць?.. Ні одно, ні друге. В брамі сніг, як біла перина, рівний, нетиканий.

І в очах закрутилися сльози.

Ні обід тобі не смакує, ні з псом не побавишся, тільки від вікна до вікна снуєшся, хухаєш на шибки і дивишся, чи не їдуть коні. Боже, які ті години довгі! І чому той Мартин вже раз не їде? Коні кував, чи саней не приладив, а може й не приїде нині? Може налякалися сніговії і хочуть, щоби я тут святкував? Я не в чужих, що правда, і в діда мені добре, що краще й бу-

ти не може, а все ж таки Різдво на селі друга річ. Колядники, хлопці зі зіркою ходять, — буцімто ви не знаєте, яка розкіш Різдво на селі!

Аж десь далеко, коло військового шпиталю, зателенькав дзвінок. Ти весь перемінився в слух. Наш, наш — і вибігаєш на поріг.

Мартин залубнями приїхав.

— Ідемо, ідемо, Мартине!

Але він всміхається лукаво:

— Почекаєте ще трохи, паничу. Дивіть, скільки я маю купувати.

І показує довжезну „конотатку”.

Хоч як любиш дактилі і родзинки, а нині ти лихий на них. Десь не могли скорше купити! Треба буде, Бог вість, як довго чекати, а то вже пізно, друга година минула, а перед четвертою темно стає. І знову від вікна до вікна біжиш, чи не надходить Мартин.

Прийшов і запрягає коні, а тебе ще кавою напувають, бо до Поручина далеко, цілі дві милі. Зголоднієш.

Аж і заїхали коні. Ти вже в козушку, в берлячах, шалем обкручений навхрест, вбираєш батькове футро і обсипаний поцілунками й побажаннями „веселих свят” сунешся до саней, як ведмедик. Мартин помагає тобі викараскатися на сидження, обтулює бараницями ноги, щоби де не підвіяв вітер, стягає віжки, і — вйо!

Як вітер летиш з гори, минаєш дім за домом, з одної вулиці перелітаєш у другу, якись хлопець пробує скочити на дощечку при залубнях з-заду, не попав, і покотився коміть головою, гавкають пси, жидики грудками снігу кидають за тобою, Мартин одного засягнув багатом і ось... виїхали за рогатку.

Прощавай, школо, прощавайте Бережани на цілих десять днів! Професори, святкуйте здорові!

Ви (Бережани, а не професори) дуже гарні весною, як устаткується Липа, як у Рурисках зацвітуть фіялки, а конвалії у Глухій Долині, як на Сторожиськах можна

грати в кічку і купатися на Глинці. І гарні ви літом, коли то в садах паперівки спіють і паленіють „панни” коли на Замостовім фільварку перші копи кладуть. Дуже ви гарні тоді, Бережани, зі своїм великим ставом, зі старим замком, зі звіринцем, Лісниками і з Лисонею. Але тепер я вам від щирого серця бажаю, щоб той сніг не переставав падати. щоб усі дороги до вас позадувало, всі мости й містки позасипало і щоб хоч до Йордану можна було не вертатися до школи. Того я вам від щирого серця бажаю, мої ви кохані Бережани!

А все ж таки, минувши рогатку, я не відвертаюся від вас. Бачу ратушеву вежу, що мов заструганий палець торчить понад дахами, за нею церква, за церквою ліворуч, під горою, „фара”, в котрій вінчався Ян Белецькі, а за фарою далеко-далеко, на горі, ледь-не-ледь блимають світла в віконцях бережанського приходства; ніби дивляться, чи далеко я вже заїхав.

О, далеко! Коні шпарко біжать, ось перший горб і Бережани зникли з очей.

Тих горбів буде аж шість. поки до Жукова доїдеш. А між горбами долини, позасипувані снігами.

— Не переїдемо туди, паничу, — обертається до мене Мартин.

Мурашки по спині полізли:

— А що ж буде?

— На Гиновичі візьмемо. Попри гуральню і долинами-долинами аж до дому.

— Най буде.. Ідьте, Мартине!

І знову сунуться сани, форкають коні, теленькає дзвінок. Вітер тихне, сніг перестає падати, бере мороз. Чуєш його, бо щипає в лиця і шарпає за ніс. Але тобі не зимно, бо їдеш до дому, на свята. Від старенької хати з ганочком на карбованих стовпах таким теплом на тебе подихає, що тобі ще й до нині тепло, хоч тої хати вже давно нема і нема тих, що в ній жили колись...

Дорога копна, залубні не йдуть в затоки, хоч до Гинович спускаєшся попри лісок коміть головою, як з печі. З'їхали, мов на крилах злетіли. Промчали селом і вже ми на долинах. Біло, біло довкола, лиш де-не-де корчик верболозу торчить і кивається, наче жид „борухи відправляє”. Де-не-де купина з білого моря виринає, а на купині злодій-лис жирує: знає, що в нас рушниці нема і не втікає, не замітає хвостом сліду за собою.

Долини поперерізувані ровами. Не виминеш їх, мушиш переїздити. Залубні як човен шульгають. Шубовств з гори в долину і знову з долини драпаються в гору. Тоді коні стоять понад тобою, боїшся, що впадуть шкереберть і притолочать тебе. Так раз, другий і третій. Аж за четвертим не коні, тільки ти перекицькуєшся через плечі залубень разом зі своїми берлячами і з бараницею сидиш у снігах. Тільки голова тобі зі снігу торчить, тільки безрадно вимахуєш руками, а видрапатись ані руш.

Хвилину сидиш здивований, що таке сталося. Чекаєш, чи не вернеться Мартин. Та ж не лишить тебе, серел ночі на поталу морозові й вовкам.

Але за Мартином і слух загиб. Далеко і чимраз даліше теленькає дзвінок. Мов крізь сон. Страх обгортає тебе. Почуваєш себе таким безсильним і безрадним, як ніколи в житті. А жаль, так недалеко перед тобою Біще, а за Біщем, між двома горами Поручин. Серединою потік поміж вербами мерзне, а над потоком двома рядками стоять селянські хати. Знаєш кожну з них. В них ще світиться мабуть, печуть колачі на завтра і розказують різдвяні казки, що їх ти так любиш.

Поміж тими хатами одна, трохи вища і більша, з високим комином. У ній всього сім вікон, як сім днів у тижні, але всі вони освітлені, бо чекають на тебе.

Поміж верби на круту доріжку зазирають, чи не ідеш.

А ти серед снігів сидиш, чи лежиш, як у сповитку дитина і майже такий безсилий, як вона.

Тільки свідомий свого безраддя і безсилля і тільки страшно і соромно тобі. Страшно, бо ніч, і мороз, і вовки, а соромно, бо ти хлопець якийсь, а боїшся. Ті почуття борикаються з собою і не дають твоїй свідомості вснути. А так хочеться спати. Лиш на хвилинку примкнути повіки і не рухатися, не думати ні про що, хіба про ялинку, що завтра свічками засяє, про колядників, зізду і „Бог предвічний”... Тільки про те...

Пригадується Андерсенова „Дівчина з сірниками” і наша „Пещена дитина”.

Ні, ні, — спати не вільно! Ти знаєш, це вічний сон, а там чекають на тебе, там завтра Святий Вечір! І пручаєшся, зриваєшся, стаєш — гу-у! Як страшно, як жакливо кругом! Долом біло, а горою чорно. Більше нічого нема. Хочби світильце одно, хочби голос який людський або звірячий, щоб знав, куди йти. А то сніг, як море, і ти, як тріска на ньому, роби з собою, що хоч!

Мороз кріпшає, перед очима мерехтять зірки, і меркнуть буцім — кануть у безодню. Що значиш ти? Зі своїми кількома роками науки, зі сотнею перечитаних книжок і з охотою бути завтра на Свят Вечір у хаті! Що значиш ти, марний, блідий хлопче, що навіть доброї „кампи” зловити не вмієш і боїшся перепливати Глинку! Таких, як ти безліч на світі, чого ти так турбуєшся собою? Сідай і нехай буде, що хоче...

Але самозбереження сильніше від філософії хлоп'ячого мізку. Збираю останки сил — іду.

Який там хід! Два-три кроки і стаєш, бо сніг по сам пояс. Як не було, то не було, а як впав, то міру згубив! Мов навмисне, щоб ти йти не міг. Хоч сядь і плач.

Коби знаття, що добре йдеш, а то і того не знаєш. Може, якраз, замість у село, в ліси мандруєш, а графські ліси величезні, дубові. Чуєш, як шумлять? А в лісах звірина всіляка, — груба. Ні, ні, ти вже пропав. Нема рятунку для тебе!

А все ж таки знову зателенькав дзвінок. Зразу далеко і легенько, як крізь сон, а там голосніше і виразніше, ніби біжить до мене і кличе: де ти, де?

— Я тут, Мартине, Мартине! — кричу з цілої сили. Мартин заклопотано чіхає чуприну:

— Ов, ов, ов! Ну, сідайте паничу!

Двічі не потребує казати. Сиджу, гейби нічого й не було.

— А тримайтеся mocno поруччя.

— Не бійтеся, я вже не вилечу, Мартине.

І знов їзда через рови, попри грушку, коло млина. Сани, як на крилах вітру летять, але Мартин раз-у-раз обертається поза себе і дивиться, чи я сиджу.

— А дуже боялися, паничу?

— Боятися!.. Чого?

— А не скажете нікому?

— Що я маю казати.

— Пам'ятайте!

В'їжджаємо в село. Ось місток, звідки, як кажуть, любить вискакувати чорний баран, ось коваль, що на Великдень з моздирів стріляє, а ось і наша брама.

Пси аж на залубні скачуть, витаються. Пастух з ліхтарнею іде, відчиняються двері від сіней, а там — радість одна!

— Добре, що ти приїхав. Ми вже так боялися за тебе.

— Чого?

— Позакурювало дороги, міг вас чіпитися блуд, всяка біда буває... Знаєш, нам уже з годину тому причувалося, що ти приїхав. Василь кленеться, що видів, як залубні в'їхали були на подвір'я і завернули, а Доська божиться, що чула дзвінок.

— Бо таки чула, щоб я з того місця не рушилася, як не чула, — б'ється кулаком у груди перелякана Доська.

Я тільки підсміхаюся. Деж би я міг зрадити Мартина! І пощо? Добре, що ми приїхали щасливо.

А в хаті так тепло. Все помите, почищене, аж блищить.

А завтра Святий Вечір.

Чуєте?

Святий Вечір!

Кутя

Не Мартин, а війна везе мене на червоних санях і губить по ровах. То в Карпатах, то в Сатмар Неметі, в Родавн, у Раштаті і в Вецлярі, над Ляном. Тільки, що я не сам, як колись, на ставищі, між Гиновичами і Біщем. Нас тепер душ п'ять. Їхали на велике свято, на Різдво нашої волі і — доїхати не могли. Сидимо у Вецлярі (там де Гете колись з Льо́тою пізнався) і — журимося.

Завтра Святий Вечір, а тут усе на картки.

На картки хліб, три шматочки на день, такі тоненькі, що крізь них Карльсмунд видно і мармеляда, яка має ту чудесну прикмету, що скільки її з'їси нині, стільки завтра прибуде і фунт м'яса на п'ять осіб раз на тиждень і раз на місяць пів яйця на душу, та ще трохи якоїсь логазі.

І тільки всього і все на картки.

Мало — кажеш? Решту можна промислом добути. За добрі гроші, замість цукру, що на нього навіть подивитися не дають, дістанеш сахарини, від якої тебе під грудьми буде палити, а на омасту стопи лоеву свічку. Кажеш, що в устах неприємно? Правда, — але й на це рада знайдеться. Попивай чорною кавою з паленого жита, але гарячою, такою, щоб шкіра з язика злазила; тоді й лій смакуватиме, як десерове масло. Це, добродію, війна! Не забагай, Бог зна, чого. Тішся, що

живеш. Ви і так за багато їли. Попостіть же тепер. Не зашкодить. Стратите ревматизм і по кілька кіло живої ваги. Буде вам легше ходити. А що зуби холітаються і падають, так велике діло! Зуби вставити можна. Цілі щоки. Потерпіть!.. І ми терпіли, місяць, другий, десятый, аж Різдвяні Свята прийшли. Святий Вечір завтра. А все на картки.

Що то нам, мужчинам! Ми маємо в таборі роботу цілий день. А прийдеш уночі до дому, то засипляеш, як тая муха під осінь. Велике діло Святий Вечір! От, септимент!

Але жінка й діти, це друга „стаття”.

Пригадають собі рідний край, голубці, кутю, коляди, пригадують собі тих, до яких очі й серце звикло, а яких немає і буде плач, ой буде плач.

Ціла потіха — ялинка. Наша хазяйка, німка, вже відсвяткувала Різдво і замість викидати свій „танненбаум” на сніг, позичить нам. Трохи недопалених свічечок маємо ще з того року, а цукорки нехай собі діти повішають в уяві. Головна річ, щоб було деревце, зелене і кріслате, що на ньому так привабливо гойдаються діточі мрії, кращі від найдорожчих прикрас. Ще якби так кутя, хоч по ложці куті, нехайби вже і без меду і тільки з сахариною, а — було би якось.

Але звідки тепер добути пшениці? От захочується печеного льоду.

— — — — —

Журимося, аж хтось у двері: стук, стук.

Один з полонених прийшов; він у сусідному селі, в мельника працює.

— Сідайте!

— Спасибі. Я лиш на хвилину заскочив. У табор іду, на свята. Чотири дні відпустки маю. А оце я для вас приніс...

І з глибоких, як море шараварів добуває мішечок та кладе на столі.

— Та що ви це? Я прийняти не можу.

Всміхається.

— Не можете? А подивіться лиш.

І розв'язує мішечок. Пшениця, як золото мигтить. Фунтів два.

— Це для вас на завтра, на кутю.

— — — — —

Ніколи кутя не смакувала нам так, як тоді.

—————

*
*   *

Горять свічки, синявий дим
Снується попід стелю, —
Думки твої біжать за ним
У батьківську оселю.

Спішаться, бо далеко їм,
Далеко, брате, дуже...
Прибігли... Боже! Де наш дім?..
Лише колядка тужить.

Лише колядка та сама,
І ті самі звичаї,
А люди? Люди де? Нема...
Де ділися?.. Не знаю...

Колядка чайкою літа
Від Дунаю до Дону.
Коли ж прийде година та,
Що вернемось додому?

І де той дім, де наш хором,
На тисовім помості?
Чи те, що предкам було сном,
Прийде до нас у гості?

Чи сядем, браття, по хатах,
Як газди до вечері,
Йї відложимо журбу та жах,
Надії втворим двері?

Не даром пісня тисяч літ,
А може й більше тужить, —
Далекий шлях, великий світ,
Не тратьмо віри, друже!

Горять свічки, синявий дим
Снується попід стелю, —
Думки твої біжать за ним
У батьківську оселю.

Хто побідить?

Прийшли з Різдвом поздоровити.
Самі молоді старшини, українці.

Цей на Мазурських болотах у полон попав, той під Перемишлем, третій під Горлицями. Один тільки старший, літ коло сорок, штабскапітан Гриценко. Його щойно офензива Керенського в табор пригнала. Всі причепурилися, як могли. В таборовому театрі є свій кравець, швець і „парикмахер”. І то не будь які. Мистці! Як позашивають і полатають мундир, як голову підстрижуть і напахтять, а лице виголять гладенько, то німки аж очі собі зривають. Знай наших..!

— Сідайте, панове. Щож там у таборі чувати?

— Спасибі. Гарзд. Святкуємо. Ви ж були нині в таборі?

— Уранці був, а коло полудня на обід до дому пішов.

— А ми пообідали гарненько. Мали „суп з гемюзою” і „гемюзу з супом”, ще й німецьким чайком попили, — каже один.

А другий доповідає:

— Чудовий напитек, оцей німецький чай.

А третій додає:

— Тільки трішки тухлим сіном заносить.

— Не сіном, лиш отавою, такою знаєте, що то в копицях зіпріє.

Жартують, з голоду насміхаються. Аж один:

— Знаєте, панове, то не жарти. Німці вже також не

мають що їсти. В офіцерському домі лише двічі в тиждень м'ясо готують, і то, хто його зна, що за м'ясо. Мабуть і їм уже голод заглядає в вічі.

— А нехай! Може і замиряться скоріше.

— Не гадаю. На фронті ще про голод не чути.

— Остатки на фронт посилають.

— А в краю?

— Відомо, як в краю. Селянин має що їсти, але по містах біда. Діти ходять, як снасть. Мліють у школі. Боляками їх пообкидало.

— А зуби холітаються як клявіші — і показує на фортеп'яні.

— Цинга, чи щось таке.

І поважніють. Короткий зимовий день кінчиться. З кутів тіні вилазять. І тінями заходять обличчя офіцерів. Штабскапітан Гриценко зідхає:

— Гей, не знати як там тепер у нас! — і голову обіймає руками.

— Як там тепер у нас? — питаються і другі.

Але відповідь ховає кожний для себе. Настає гнітуча тишина. Загальна мовчанка. Ще, коли ти сам мовчиш, то нічого, але, як товариство перестане нарікати і клясти, як уже і лягтися набридне, тоді... краще й не казати, що тоді буває... В кожному таборі є такі могили, що їх не запечатав священник і в кожному таборі є такі полонені, що їм хтось у голові розум запечатав... Це після такої мовчанки. Жартами бороняться від того.

Наймолодший з товариства, опішнянський попович, поручик Попенко-в, особливо до жартів скорий. Не диво: земляк Котляревського, а до того тамошня земля родюча, сливи такі смакові і глечики такі розкішні, наче одні і другі до тебе сміються. Але й Попенкові ніні чомусь то не до жартів. Усі чекають, щоб він щось смішного сказав, а він ліве коліно руками обняв і похитується злегка, як тая опішнянська слива під вітер.

— Так воно, так, панове товариство.

— Як?

— Нудно...

— О, то зле, коли вже і Попенкові нудно.

— Та же не добре. І якби не театр, то було б ще гірше. А так, спасибі нашим драматургам, що про ковбасу та чарку не забувають, все таки чоловік і поїсть і поп'є собі, хоч на сцені.

— Та що ти москаля везеш, товаришу! Буцім то ми не знаємо, що ви там на сцені їсте мальовану ковбасу та й упиваєтеся водою.

— Ну, так. Але, якщо ти справжній артист і переймешся своєю ролею, то й мальованою ковбасою наїшся, а водою голову собі замакітриш. У тім то й річ. Але нині, щоб ви знали, нині ми таки справжню горівку матимемо на сцені.

— Та невже?

— Еге ж.

— З одеколону?

— Куди! Німці вже покмітили, що ми за богато одеколону потребуємо для театру і тепер уже лиш на одну пляшку в місяць квіток дають.

— Так звідки тоді добудете горівки?

— Звідки?.. Коваль самогон зготував.

— Коваль самогон зготував?! — скрикує товариство і німіє з дива.

Всі знали, що Коваль до всякого діла мистець. Він уже не одну таку штуку втругав, що німці тільки губи роззявили здива, але щоб у таборі готувати самогон?.. Ні, ні, цього бути не може!

— Як же він його зготував? Говори!

— Або я знаю як. До хазяйської школи ходить. А в тій школі є хемічна лябораторія, а в тій лябораторії всіяке потрібне знадіб'я, як ось: пляшки, рурки, реторти тощо. А що професор довірив Ковалеві ключ від

лябораторії, так він там і зацікавився, працював, поки не добився свого.

— Коваль!

— От і штуку втяв.

— Хемік!

Не можуть нахвалитися Ковалю.

Не в самотності справа. Бо який у його смак? От гідота! Але той хміль, що він по собі лишає, той хміль! Зразу імличкою очі тобі заходять, серпанок перед тобою хитається, щось і тобою хита, колихаєшся, скорше, скорше, аж голова ходором піде. І забудеш тоді про війну і полон, про голод і всілякі наруги, про нинішнє сумне Різдво, про все!

Коваль самотності зготував.

І ще вони його не бачили й не коштували, а вже хміль у головах чують. Одному ввижається, що Росія таки перемогла. Керенський фронт переломив, над Райн іде, полонених своїх визволяти. Другий, — буцім то з табору втік. Німці з псами за ним женуть, а він зашився у лісах і — сміється. Завтра перейде кордон. Третій про революцію мріє. Мітинг, тисячі народу, він промову балака. Пірвав юрбу, юрба підняла його на руках: „Ось наш вождь!” — гукає.

— — — — —

На дворі настала ніч. Висипалися зорі, місяць видрапався на Карльсмунд, сів на щербатій вежі і — позіхає. Червоний, надутий, мов напук.

У хаті темно.

Та ніхто електрики не світить. По що людям заглядати в очі? Що в них цікавого побачиш?

Коваль самотності зготував...

— — — — —

Донька стіл до підвечірку накрила. Біла сервета зі смерічковими гиллячками і чисті тарілки. На мисці з таборової гончарні кілька шматків білого хліба. Ха-

зяйка-німка звідкись його для нас на свята добула, а ми поділимося з ними. (Біда краще ділитися учить, ніж багатство). Жінка каву з паленого жита приносить. Замість сметанки биті жовтка, також святочний дарунок від хазяйки.

— Чим хата багата, тим і рада. Пийте, панове!

Не спішаться, а хліб по кришечці до уст несуть, щоб на довше стало. Пощо хто має гадати, що вони голодні і що білого хліба не бачили два роки.

Гриценкові очі імлюю заходять. Зникає віддаль від Райну по Дніпро. Хочє щось сказати, щось дуже важне для нього і потрібне, а боїться, щоб смішно не вийшло. Три роки не сидів за столом, накритим білою серветою, в жіночому товаристві. Три роки тільки й думає про те. А тепер дивиться на доньку господарів, дівчинку десятилітню і хоче щось сказати. Щось дуже, дуже важне для нього. І мабуть тому, так важко це сказати. Аж і почав:

— У мене, вдома, теж... така... донечка осталась.

Скінчив і — кров ударила до висок. Світ захитався і сколихнулася земля. Але він утримав рівновагу, не полетів. Здивований дивиться на товаришів, на господаря хати, на господиню і на їх доньку. Бачить спочуття на їх обличчях і вичитує жаль з їх очей. Це осмілює його. Хочеться далі розказувати про доньку і яка вона гарна і яка розумна і як свого батька любила.

— А співачка така, що раз якусь пісню почує і вже вам її проспівася цілу, з початку до кінця. Наші, народні пісні, українські.

В хаті стає тихо, так тихо, що чути, як десь на Полтавщині дівчата колядують. (Гарні німецькі коляди, так наші коляди ще кращі. Особливо здалека, з другого кінця Європи).

— Як мене покликали до полку, вірите?, я не прощався ні з дружиною, ні з донькою. В ночі з хати втік, як злодій. Не було сили сказати їм, що йду.

Гриценкові уста дрижали. Голос йому ломився, то-вариші боялися, що не докінчить.

Тепер на Попенка пора. Може він для контрасту щось веселе скаже. Але по очах Попенка видно, що він нині до жартів не скорий.

— А в мене, — каже, — якраз стільки сестричка є. Вже мабуть гімназистка. Сині очі і чорна коса. До са-мих колін. Красуня. Ніяк мене не хотіла пустити. На шиї мені повисла, рученятами обхопила: „Не йди! Не йди!“... До нині чую той крик.

І всі почули той крик: „Не йди! Не йди!“ І побачи-ли зажурені голови батьків і материні заплакані очі і жах на обличчях жінок. Тисячі рук простягалося за ними, чіпалося стремен, тягнуло за шинелі: „Не йди! Не йди! За кого ж ти битися маєш? За що? За яке? Що вони тобі завинили, а ти їм? Не вже це справді твої вороги? Не йди! Не йди!“

І голос цей сильніше лунав від реву гармат і від лус-коту шрапнелів.

І коли вони, забуваючи про пізню годину і про са-могон, який зготовив Коваль, стали балакати про по-дії на фронті а Попенко спитав, хто врешті-решт пе-реможе, то Гриценко, не надумуючися рішив:

— Врешті-решт переможе любов.

— Скінчиться війна.

— І вернемось до наших домів.

— І до наших родин.

— І знову заживемо, як люди.

— І будемо землю орати.

— І поженимося.

— І виховаємо дітей.

— І розкажемо їм, який то жах війна, — говорили, мов прочитували з книжки. Один наперед одного малю-вали привабливі картини майбутнього добра.

А місяць видрапався на шербату вежу, крізь шибку заглядав до них і усміхався злобно.

Його Святий Вечір

Скінчив ординувати. Скинув білий плащ, обмив руки, передягнувся і пішов на другий бік хати, де були мешкальні покої.

Подзвонив на покоївку:

— Пані є?

— Перед годинкою поїхали до міста.

— Не казали до кого?

— Ні.

— А коли вернуться?

— Не знаю.

Позіхнув. У тих пишно обставлених покоях, серед дорогих меблів, різьб, образів і всіляких цяцьок, яких його жінці ніколи не було за багато, нараз стало пусто.

По смиренських килимах проходила нудьга і полинялими, майже білими зіницями дивилася на нього. Двічі потиснув електричний гудзик.

— Почта!

Служачий мовчки подав на таці листи й газети. Доктор переглянув від кого і казав покласти на бюро: нехай підіждуть до завтра. Розгорнув часопис, один, другий, прочитав кілька крикливих наголовків і кинув... Трамтадрата... Лише цькують! Ненависть сіють і зберуть колись бурю.

Бубнив пальцями по столі.

Нудьга по покоях ходила.

А може б і йому піти?

Відхунав шибку і глянув на термометер... 21 ступенів Реоміра нижче нулі... Зимно.

Положився на отамані в своїм покою і думав...
...Глупо... На те двадцять літ учився і здавав двадцять іспитів, щоб тепер позіхати з нудьги?..

Вважали його одним із кращих лікарів у місті, заробляв кілька тисяч у місяць, але що він властиво мав за те? Яку приємність, яке вдовolenня з життя? Від восьмої рано до восьмої вечір працює, часом вночі збудять його, мусить збиратися і йти до хворого, а по роботі — о, таке о!.. І знову позіхнув.

До клубу його не тягне. До театру і на концерт іде хіба для жінки, щоб їх люди побачили разом, виїхати нікуди не може, бо хворі не пускають. Що він властиво здобув за ціну двадцятьох літ праці? Оті грати, ті цяцьки, ті шмати на підлозі? Пощо вони йому? Хата на селі, білі, чисті стіни, а в хаті багато сонця, а перед хатою мурава, а на мураві двоє-трое розбавлених дітей, з ляльками, з собакою, ну, з чим там хочете, але веселих, з очима, що з радости скачуть, живих, своїх дітей. От, у чім краса! А то смирненські дивани й голландські порцелянові звірки і ти сам, бо жінка поїхала кудись, до когось, по щось... І так день за днем минає, один до одного подібний як дві краплі води, а люди задрять тобі, бо заробляєш кілька тисяч на місяць, тримаєш льокая, фірмана і коні, — кухарку і покоївку, розуміється, також. Самі дармоїди; властиво, як подумати добре, то дійсно самі дармоїди, бо праця їх непродуктивна. На селі він міг би так само людей лічити і було би досить одної здорової дівки, щоб зварити обід та попрятати в хаті. На селі... В тім то й біда, що він, сільська дитина, зрадив село. Відірвав своє серце від нього, а до міста душею не приляг. Оженився для грошей, з людиною, яка його не розуміє. Ідіотизм! Треба було потерпіти ще рік-два і був би мав свої. А так...

Відчув несмак. Наче з малиною зів огидливо гірку малинову мушку.. А могло бути інакше... Могло...

Пригадалося попівство... Оля... ранок... жнива. Махнув рукою: „пропало!”

Але тепер? Що робити тепер?

Годинник ударив пів до дев'ятої. Здавалося, що хтось дзвонив. Наслухував, чи не вернулася жінка. Ні... Властиво то ціла біда в тім, що він, крім обов'язків нічого в житті не має. Мав і не має. Позбувся, відвик, забув. А в житті треба щось мати, любити, цінити, ставити вище, ніж гріш і вигоду. Треба...

— — — — —

Хтось застукав у двері.

— Увійдіть!

На порозі появилвся служачий. Єдиний спомин з його рідного села. Тоді, як доктор служив у війську, Степан був за „форисица” в нього. Доктор до Степана звик, узяв його з собою і Степан служить до нині.

— Нехай пан доктор, не гніваються на мене, але я... я, — замнявся і не міг речення докінчити.

— Що ти? — помагав йому доктор. — Ну, що? Говори!

— Я мушу подякувати за службу, — докінчив Степан.

Доктор зірвався з отомани, сів... Маєш тобі!.. І цей мене покине... Може єдиний чоловік, вірний мені... Не пущу.

— Женишся? — спитав.

— Ні.

— Наскучила служба в мене?

— Ні.

— За мало тобі плачу?

— Ні.

— Так чого хочеш тумане? — крикнув доктор, бо здавалося йому, що цілий світ змовився нині на нього.

— Я вже з ними витримати не годен, — почав по хвилині Степан.

— З ким?

— А з кухаркою і фірманом. Докучають мені.

— Як?

— Ріжно, прошу пана поктора.

— А все ж таки як?

— Ріжно. Кажуть, що з хлопська затинаю. „Иминини алилуях” — покривляються мені. Всячину вигадують на нас.

Доктор ходив по своїм кабінеті. Відсував фотелі по під стіни, потрутив якийсь непотрібний столик. Тісно йому було.

— А чому ти мені того перше не сказав, га? — кинув Степанові через плече.

— Бо я не хотів прикрити панові робити. Пані казав.

— А пані?

— Викричала на мене. Пані казала, казала...

— Ну, кажи, що тобі пані казала!

— Пані казала, що я хлоп. Але я терпів, бо не хотів покидати пана доктора. Знаємося від таких о, хлопців, — і показав рукою на коліна.

Доктор став і подивився на Степана.

— Так, знаємося від дітей, з тої пори, як ти приходив бавитися зі мною до саду.

— Ой, які там яблука були, прошу пана. Таких паперівок я вже не їв, ані таких дуль, як цукор...

Доктор сів.

— А пам'ятаєш, як ми їздили з кіннями на ніч на Клебанію, як дика вбили в кукурудзі?

— О ще б то ні? Я все пам'ятаю, прошу пана.

— Чого ж ти стоїш? Сідай собі Степане. А побережникову Досю пригадуєш собі?

— Тую, що її лісничий застрілив? — і Степан перехристився.

— Ну, так, тую... — і доктор знов став ходити по хаті.

А потім став перед Степаном:

— А чому ж тобі якраз нині стрілило до голови дякувати за службу?

— Бо я нині пощу, прошу пана доктора, а кухарка мені зі смальцем зварила: „їдж”, каже. „Мене твої руські пости не обходять. Ми вже відсвяткували Різдво”.

— Не розумію тебе. Чого ж ти постив нині?

— Чого? Бо нині Святий Вечір, прошу пана. А я своєї віри не кину. Я того не встидаюся, що я з хлопів. Я господарський син і не хочу, щоб мені така о, (вкусився за язик і не доповів яка), щоб вона насміхалася з моєї мови і віри, зі всього, що мені святе.

Доктор поправляв скипки в коминку. Ватра спалахнула ясніше... Ясніше стало на душі.

— То нині в нас Святий Вечір, кажеш?

— Так, прошу пана. Нині наш Святий Вечір. У Ріпинцях вже десь колядують. Хлопці зі зізвздою ходять... Гарно так.

Доктор руку Степанові на рамя поклав:

— Відстяткуємо і ми наш Святий Вечір. А на другий рік поїдемо на село. Ось тобі моя рука.

Степан вхопив докторову руку.

— Не треба, Степане, не треба. Знаємося від дітей. Подзвониш до Добріка, щоб нам зараз прислав полумисок гарної риби і кошик з овочами, горіхами, цукорками; як на Святий Вечір, скажеш. Розумієш мене?

— Розумію, прошу пана.

— І накриєш в їдальні великий стіл, коняк, пляшка доброго вина і т. д. Іди!

***

Доктор кінчив вечерю, коли докторова вернулася з міста. В куті світилася ялинка. Степан наливав вино. Мав на собі новий одяг, гранатовий, обшитий жовтим сукном і з гудзиками золотими. На руках білі рукавиці.

— А це що? — спитала докторова.

— Мій Святий Вечір, — відповів доктор спокійно, але рішучо. — А другий святкуватиму на селі.

— На селі? — повторила перелякана докторова.

— Так. У Ріпинцях. Куплю собі декілька моргів поля і побудую хату. Звичайну, сільську хату з ганочком. Білі стіни і великі вікна, щоб було ясно і весело. Гадаєш, не стати мене на це?

Степан глянув на доктора і подався до кухні, парити чай.

Докторова сіла за стіл, напроти мужа.

— Може дозволиш риби? Знамениту рибу прислав мені Добрік. Спробуй.

Закопилила губи.

— А може налити тобі вина?.. Ні?.. Так бери сушений виноград... Не хочеш святкувати зі мною моїх свят?

— Хочу... Чому би ні... Тільки я не знаю, звідки нараз така зміна, звідки таке нагле рішення... Не розумію!

— З серця, моя пані, з серця. Хочу ще пожити трохи, як чоловік. Хочу працювати серед своїх і для своїх, хочу мати вдоволення з життя.

— А я?

— Ти? Ти також, як схочеш. Схочеш, то поїдеш зі мною, а не схочеш, то лишишся тут. Не силую тебе, але й себе довше силувати не можу.

— Жартуєш?

— Слово чести, що ні. Це мій останній Святий Вечір в тій хаті.

— — — — —

Докторова хрупала горіх, а Степан у своїй комірці співав „Бог предвічний”. Перший раз чули, що й він має голос.

Доктор радо пішов би був до нього, щоб заспівати в двійку. Але це вже таки не випадало.

Не до пари

Кипів борщ, ушка з грибками переверталися в горшку, як живі і риба студилася на ганку, як добродійка Метелицева схопилася за голову: „Ой, йой! Та же нас нині не буде до пари!”

Забула „на смерть”, що від останнього Святого Вечера їх родина побільшилася, бо Бобо прийшов на світ. І, як звичайно у таких непередбачених випадках, побігла до свого чоловіка.

Метелиця, також, як звичайно, сидів над зшитками. Поправляв вправи з грецької мови. Хоч було зимно, прів над ними, — так багато похибок хлопці робили. А до того Метелиця спішився; хотів вбити того стоголового смока, себто виправити всі зшитки, щоб мати свята спокійні.

— Татуську! — почув над собою голосок як дзвіночок, і підніс голову з-над стола.

Перед ним стояла його Павлінця: кругленька, рум'яненька, зіркатенька, — гарна така!

Хустка на голові, щоб волосся в борщ не летіло, біла запаска з шельками через плечі, за поясом ключі. Таке вбрання робило її ще молодшою і ще привабливішою, — наскільки це було можливе. Метелиця глянув і облизався.

— Чого тобі, серце? — спитав оксамитним барітоном.

— Нас нині не буде до пари, — відповіла трагічним голосом.

Метелиця витер перо в стрепіхату чуприну, забуваючи, що воно з червоним атраментом і почав рахувати на пальцях:

— Ти і я, то двоє, Петрик і Ньюта, то четверо, а Бобо пятий. Знаєш? Нас дійсно не буде до пари.

— Новину мені сказали лан професор! Буцім я до п'ятох не вмію рахувати.

— А таки, що не вмієш.

— Е-ет!

— Не еткай, а скажи мені, кільки буде півпяти і півпяти?

— Дев'ять, — відповіла не надумуючися Метелицева.

— Неправда!

— Що?

— Півпяти і півпяти, то буде ціла пята — заявив Метелиця.

— І-ді-йот! — почув у відповідь. — Я журюся, що не буде до пари, а йому дурниці в голові!

— А що ж я тобі пораджу, серце, на тоє? Якби ти мені скорше сказала.

— Ти знов жартуєш?!

— Якби ти мені скорше сказала, то може я попросив би був когось з кавалерів-суплентів, а так не буду бігати по місті, як дурний і шукати шостого, до вечері.

— Так тоді що?

— Або я знаю що! — і Метелиця перечислював зшитки та зв'язував їх шнурком.

— А ти знаєш, що то значить, як без пари сісти до Святої Вечері? — питала Павлінця.

Метелиця мовчав. Затирав корком пляшину з атраментом.

— А Ньюта кашляє, а Бобо зубки дістає, — ломила губи професорова. — А тобі, щоб поправити зшитки

Й переспатися по обіді, а по вечері піти на прохід. Всі ви такі, самолюби, егоїсти, без серця, без чуття, без... — і голос її переходив у голосіння.

Метелиця висадив зшитки на шафу і зідхнув. Не любив слухати жінчиного плачу. Він попович, вихований на книшах, хлоп, як мур, а вона донька „пана радці”, одиначка, вихована в вигодах, в аристократичних звичках. Дивився на неї, як на жертву, бо чи не жертвувала вона собою, виховуючи дітей та піклуючися хатою? Не любив сліз на її веселих живих очах, совість не давала йому спокою. Шукав якоїсь ради в голові.

— Геврека! — крикнув і плеснув у долоні. — посадимо нашу наймичку і буде нас шестеро, серце.

— Катрусю?

— Егеж...

Метелицева глянула на чоловіка, охнула і повалилася на крісло.

Він побіг по воду. Та заки вернувся, жінка прийшла до себе:

— Буцім то мудрий чоловік, філософію кінчив, здав іспит професорський, а часом таке дурне скажеш, що хоч хрестися.

— Чому?

— Або я знаю чому! Може тому, що Катруся з вашого села, а для тебе, що з вашого села, то найкраще, а може що вона білявка і синьоока, а ти „в таких густуєш”. Не знаю.

Метелиця присунувся з кріслом до жінки:

— Тільки без злоби і без злости, дитино, бо злість шкодить красі.

— Дай мені спокій! — і кинула собою, як риба.

— Послухай, я тобі щось скажу.

— Говори скоро, не нудь!

— У римлян був такий звичай, що одного дня в році невільники сідали за стіл, а їх пани, патриції, обслуговували їх, подавали напитки та страви.

— Так що?

— Так тоді, чому б ми не могли посадити Катрю при наших столах, щоб вона раз у рік з'їла з нами вечеру? Вона ж також людина!

— І гарна така, синьоока, правда?

— Правда, але тут не в красі річ, а в тім, щоб було до пари.

— Не вірю. А що до Риму, то де він тепер і хто знає, чи правду понаписували твої історики? То було колись.

Метелиця не піддавався.

— Якщо ти колишньому не віриш, так тоді знай, що ще й нині, в Данії, Швеції, чи в Норвегії, вже собі не пригадую де, є такий гарний звичай, що на Святий Вечір пани і слуги за одним столом сідають до вечері.

— А може ще і з одної миски їдять? — підхопила пані Павліна.

— Ні, того там нема, бо це стара й негігієнічна та некультурна звичка. Але по вечері всі йдуть до світлиці...

— До сальону...

— Так є, до світлиці а то й до сальону, або навіть до балевої залі, розбирають дарунки з-під ялинки, колядують...

— А потім танцюють.

— А щоб ти знала, що й танцюють. Панночки з парубками, а паничі з дівчатами. Такий Святий Вечір навіть описаний у якогось з визначних скандинавських письменників, тільки вже не пригадую собі, в котрого.

— Дурний писав, а немудрі читають, — відрубала пані Павліна.

А Метелиця, замість загніватися на неї, погладив її попід бороду. Ніби свіжої, пушистої заліщицької морелі доторкнувся. Ні-ні! Ще куди краще було.

— Йди собі геть! — крикнула на нього дружина і відтрутила руку. — Голубці прикуряться. Гадаєш, що я так маю час, як ти. Що тобі! Тобі, щоб переспатися по обіді, а по вечері піти на прохід. А тут Бобо зубчики дістає, а Ньюта так кашляє, що я спати не можу, а нас п'ятеро сяде до Святої Вечері... у-у-у...

Плакала, аж захлипувалася.

Метелиця зцілював сльози.

— Любонцю! В тій тяжкій ситуації, я бачу тільки альтернативу. Або ти перестанеш вірити в пересуди і сяде нас п'ятеро до стола, або не перестанеш вірити і посадиш як шосту Катрусю. *Tertium non datur*. В тому другому випадкові я нічого страшного, ані незвичайного не бачу. В наших предків колись також хазяї і челядь до вечері разом сідали. Не зашкодило б, якби ми дещо з нашої старовини назад до життя привернули. Вір мені, там чимало було гарного і цінного. А не забувай також, що Христос не в палаті, а в вертепі родився і що перед царями пастухи прийшли до Нього з поклоном. Так тоді, чому б нам не повечеряти з Катрусєю? Буде нас до пари, а їй також буде приємніше. Бо подумай, який то Святий Вечір у кухні, та ще самій одній. Подумай! Вона ж також людина.

Метелицева зірвалася і побігла до кухні. З одного боку віра, що воно не добре, як на Святий Вечір сідати до стола не до пари, а з другого погляд на служницю, як на людину якоїсь нижчої породи, — роби що хоч!

І пані Павліна злісно сувала горшками. Але все таки побідила материнська любов. З огляду на Бобцеві зуб-

ки і на Нютин кашель, казала Катрусі сідати до спільного стола.

Катруся приносила з кухні страви, а тоді присідала на краєчку крісла, як пташка на гилячці, готова кожної хвилини злопотіти крильми і відлетіти.

Сон казка

На ялинці свічечка остання
Згасла.

„Спати час!” — сказала няня,
Провела молитву, проспівала,
Як Пречиста Сина вповивала,
І, як „Тріє цари йшли со дари”. —
Аж сховався місяць поза хмари,
З-поза хмари блисла ясна зірка
І вкотилася в подвір'я чвірка.
Коні білі, золоті копита
І карита будою накрита.
З неї скаче молоденький пажик
І кланяється і чемно каже:
„Пане мій! Вбирайся, будь ласка!
Бо чекає королівна-казка;
Синьоока, золотоволоса
На Свят-Вечір вас до себе просить!”

„Га, як просить, я готовий, їдьмо!”

*

„Уступайся нам з дороги, відьмо,
Бо недобра ти і препогана,
А царівна гарна і кохана!
В неї замок з жемчугу, віконця,
Не зі скла, а лиш з самого сонця,
Гарно там і так весело дуже,

*

Білі коні, золоті підкови,
Поспішайте крізь ліси-діброви!
Понад пропасті летить вітрами,
Що ніхто не плаче і не тужить,
Дістає, що тільки забажає..."
Лиш царівна в замку тім зітхає.
Бо пощо їй з жемчугів палати,
Як нема з ким любо розмовляти?
І пощо їй коні і карити,
Як нема кого у них возити?...

Бо вона чекає коло брами!
Розпустила золотії коси,
Усміхається і чемно просить:
„Будь у мене, як у себе, в хаті!
Ось для тебе чури два крилаті,
Кінь вороний, золоті підкови,
Де захочеш їхати готовий.
На склянну гору він духом скаче.
А тут мечик маєш, мій козаче,
В кремінь бий, а ти його не зломиш,
Вірю, що мене не осорوميш.
А тепер..." (і відчинила двері),
„А тепер підемо до вечері!"

*

По вечері біля ватри сіла,
Взяла гарфу, струни настроїла,
Боже мій! Які чудові звуки
Добувають ті маленькі руки!
Білі руки, золоті перстені,
Любі звуки, а слова пещені.

*

Аж нараз зчинилася тривога,
Порохами вкрилася дорога,

Надтягають вороги, як хмари:
Печеніги, турки і татари.
Як дракони пруться до палати,
Королівну хочуть добувати,
Королівну ханові дружини.
„Де мій меч, нехай за неї згину!”
Вхопив меч. Хан у сміх: „Вважай, хлопчино,
Бо тобою я на хмару кину,
Черевиком розітру, як муху,
Мент один і вже лежиш без руху!
Молочко тобі і кашка з проса,
Не царівна золотоволоса!”

Я на те: „Нема розмов між нами,
Поговоримо собі мечами!
Хай вони рішать, кому з нас жити,
Королівну по садку водити,
А кому степи і бездоріжжя
І могила в полі серед збіжжя.
Над могилою вірли літають...
Боронись! бо я вже наступаю!”

Зустрілися мечі й блискавками
Розвиднили нічку перед нами,
Скачуть іскри з дамаської сталі,
Як з заліза в кузні, на ковалі;
Ще раз, ще раз... аж мій меч, як блисне,
Ворог впав, лежить... і вже не писне.
Простягнувся змії песиголовий.

•

„Королівно! Бачиш? Я готовий.
Світ цілий нехай почує, хто ми!
Я тебе мабуть не осоромив...
Де мій карий кінь?”

Сідаю, їду.

„Ти не плач, я ще колись приїду”.

*

Білий ранок, морозець іскристий
На шибках у вікнах пише листи.

Гей, які то дітям на Свят-вечір
Не звижаються чудові речі!
І які їм дивні сни не сняться, —
Тії сни, ті сни, що не здійсняться.

Слава

— Присунь мене, Тересо, ближче до ватрана. Ще ближче, до самої ватри. Зимно мені.

І Тереса прикотила візок зі своєю панею до старосвітського коминка з мармуровими стовпцями.

— На дворі нині мабуть страшний мороз?

— Бере трохи, прошу пані, під вечір.

— Обтули мені ноги. Тягне від дверей... Таак... Добре. А тепер можеш скочити до міста... Не забудь про салат до індика. А чи індик крухий?

— Як масло, прошу пані.

— То добре, то дуже добре, бо знаєш, які я зуби маю. А купи також овочів, Тересо!

Глянула на ялинку:

— Як гадаєш? Чи не за мало на ній прикрас?

Тереса раменами здвигнула:

— А пощо нам більше, прошу пані?

— Пощо? Пощо? Так, якби мені вже нічого й не треба. Буцім я стара, не бачу і не чую. А старі люди не гірше від молодих чують, може не так палко, та за те ніжніше. Але ти того не розумієш, Тересо, бо ти ще молода. Скільки тобі літ?

— Шістдесят дев'ять.

— О, бачиш! Я вже була вдовою, як ти ще лежала в колиці. Тридцять літ, то добрий шмат часу! Хоч властиво не в літах річ, а в переживаннях. Один за

тридцять днів переживе більше, ніж другий за тридцять літ. ...А вина, Тересо, чи не буде за мало? Не забувай, що три панове на вечерю прийдуть, три делегати. Не хочу, щоб терпіли спрагу. Нехай п'ють за моє здоров'я, за здоров'я почесного члена нашого славного товариства.

Сказала це так гордо, як королева, що на престолі сидить і наказує, хоч був це не престіл, а візок, в якому Тереса вже третій рік возила.

Тереса одягалася до міста.

— А ключ від дверей можеш взяти з собою. Тільки не барися. Найдалше за годинку вертайся!

І Тереса пішла. А вона глянула на курантовий годинник. Побачила бронзового Амора і Психе, як прощалися з собою. Але вказівки на щиті поміж ними, ніби хтось серпанком прислонив. Не могла відчитати години. Годинник зрозумів це і продзвонив четверту.

Четверта, а на шосту делегати заповіли свій прихід. Ще багато часу. Упоруються. Стіл уже накритий, на чотири особи, — їх три і вона четверта... До пари... Тереса нині повечеряє сама... Як вона гарно стіл прибрала. Перед кожним тарелем соснова галузка і білий гвоздик. Круг обруса така сама гірлянда. В хаті ні порошинки. Паркет як дзеркало, а в дзеркалах відбиваються образи, лаврові вінки з полинялими стяжками і вона. Не вже ж це вона, та безсила бабуса у візку на гумових колесах? Не вже ж це та сама гарна пані, що на портреті Вінтергальтера, та сама, якій приносили колись оці вінки?

Відвернулася, і очі її впали на велике, венецьке вікно. Мутніло. Ніби хтось дихав на нього і зі скла вицарював квіти. Білі, жемчужні квіти, душі тих квітів, що літом процвітали... (Рослини мають нерви, чують біль і радість існування, — чому ж би їм і душі не мати? Нічого бездушного нема). Яке багатство форм,

який казковий рисунок. Незрима рука невідомого творця пише одну зі своїх прегарних поем про змінливість форм і про вічність змісту... Панта рей! Безконечність хвилин, а в кожній з них зміст і форма — одне.

— Стара поетка з мене... І махнула рукою. „Стара” і „поетка!”... Ці слова не римуються з собою. Невже ж постарівся Гете? Старіються тільки читачі його вічно молодих творів. Або, хто скаже, що Нефретес стара? Хіба дурний, або запоморочений напрямами новими новичок... Нові напрями... Смішне!... Зміняються чарки, а напйток той сам... Невже ж псується, коли старіється вино? Ні, ні! Що гарне, те вічно молоде... У мистецтві... Так, лиш у мистецтві... Бо що таке мистецтво? Туга за вічною красою, жаль, що зміняються люди, охота, щоб те, що маєш гарне в грудях, зберегти й нев’янучим зробити, щоб колись, коли в могилі ляжеш ти, за тебе твори твої могли жити. Або, що таке слава, як не охота якнайдовше залишитися в людській пам’яті? В пам’яті людей, яких ти не побачиш, півбогів чи полувіврів?... Людей.

Задумалася.

В хаті тихо. Лиш годинник тикоче і тріскотять соснові скипки. Вікно виходить на город, на старий запущений сад. Аж за ним, у далечині пливе потік життя, шумить, бурлить, переливається невгавно. А вона прикріплена до місця. Третій рік, як ходити не може. Зате думками літає в колишнє, в давно минулі часи... Згадує.

Донька придворного урядовця в одній з малих держав. Батько, вертаючися з бюро, розказував про новини двірські. Мати слухала побожно. Батько про герцога ніколи інакше не відізвався, як „його величність”, „його милість”, „найдостойніший наш пан”. Навіть про

княжих дітей з пошаною: „їх світлості”, казав. Мати зідхала. Клявдина бачила крізь вікно свого приземного мешкання розкішні двірські карити, коней в упряжі золотистій, стангретів і форесів з блискучими гудзиками і в білих рукавицях. А в каритах бачила жінок, як екзотичні рослини і мужчин, випрямлених, непорушливих, наче викутих з мармору.

Засипляючи в своїм залізнім ліжку, в малій і низькій кімнатці, де тхнуло цвітлю, думала про княжий двір, як про зачарований світ з казки. Як там гарно, весело, ясно! А від них журба не вилазила з хати. Батько працював, а мати насилу зводила кінці до купи.

І в голові бідної дівчини явилася бажання перейти у цей вищий і кращий, цей казковий світ...

Аж прийшов час, що ці мрії здійснилися. Виросла і пішла з батьком на баль. (Мати лишилася дома, бо на другу сукню батька не стало. Виправдали її). І Клявдина була королевою балю, а наслідник престолоа зробив їй честь своєю достойною увагою. Вона переступила поріг з життя до казки. Це дійсно була казка, оця перша щира і безталанна любов, повна зворушливих хвилин і трагічних моментів. Клявдина не сходила з людських уст. Про неї говорила ціла столиця, тисячі жінок завидувало їй. Ану ж герцог ожениється з нею, обжемчужить її, до історії впровадить!

Зайвий ваш страх, зависливі жінки!

Престолонаслідника вислали в подорож довкола світу, а Клявдину віддали за офіцера від драгунів. З хмар злетіла на землю. Він мав невеличкий маєток, а вона протекцію принесла йому у віні. Був пильний, талановитий, відважний. Віщували йому світлу будучність: генералом стане, командантом корпусу, і — вище. Герцог любив його...

І знов здалеку всміхнулася слава до Клявдини. Усміхнулася і — згасла...

Клявдина пригадує собі цей вечір, похмурий, повний якоїсь дивної тривоги. Недалеко, за границею, лютувала війна. Її муж пішов з дивізією. Лист за листом слав. Самі добрі вістки. Перемога певна. Австрія му- сить програти.

Аж нараз, того тривожного вечора, хтось подзвонив до брами. Серце завмерло в грудях... Це не він, не він, тільки вістка про нього... Хтось по сходах іде... Важкувато, не поспішаючись... Подзвонюють остроги.

— Пані, вибачте! Сповняючи прикру повинність, приношу вістку, що ваш муж...

Не треба, не треба! Чути того не хоче, не може, це неправда, брехня!... Вона його любила, до них усміхалася доля. Це брехня...

А все ж таки була це правда. Муж Клявдини під Кенігрецом поляг. Її з дитиною лишив. З дівчинкою. Треба було добре взятися до роботи, неодної ночі не доспати, щоб утриматися на плесі життя. Трималася... Не йшло... Ніяк не могла кінців звести до купи. Тоді то пригадала собі, що має голос. Ще колись, як ходила до школи, віщували їй гарну будучність, але покійний батько навіть слухати не хотів, щоб його донька була співачкою, донька двірського урядовця! Пригадала собі тепер і, (чого то мати для дитини не зробить!), і щоб донці забезпечити будучність — лекції співу брала, до двірської опери дісталася, премієра, успіх і — знов усміхнулася слава. Артистична, химерна слава. Оплески, лаври, поклони. Чимраз частіше і чимраз краще писали про неї місцеві газети. Від поклонників своєї вроди й таланту обігнатися не могла.

Аж вибрала одного. Збіднілий аристократ. Він мав графський титул, а вона гарну гажу. Побралися.

На другого мужа також нарікати не може. Любив і шанував свою Клявдину. Ніколи не вразив її невважним, ані зневажливим словом. Минулого не викликував з гробу. Першої любови не торкав... Перша любов...

(Тепліше стало в покою. Жвавіше кров побігла по жилах. Хотілося вставати і йти там, де птахи співають і де троянди цвітуть. Перша любов...).

Її другий муж був надто культурною людиною, щоб торкатися таких тонких питань. Жили добре з собою і сподівалися, що житимуть ще краще. Клявдина мала перейти на більшу сцену, у столиці. Ось-ось і сповняться її дівочі мрії, стане королівною з казки, предметом недсяжних мрій для неодного. Про неї заговорить світ, малярі будуть малювати, а різьбарі різьбити її клясичний профіль.

Аж... і знов те погане словечко: „аж!”

Аж одного разу сталося щось таке, чого не прочувала ніколи, ні вона, ні її муж, ніхто.

Співала на двірському балю. Між слухачами був колишній престолонаслідник, тепер уже герцог і — жонатий. Не чула жалю до нього. Це ж таке ясне, що не міг оженитися з нею, з донькою свого урядовця! Досить, що любив її колись, що спомини лишив, яких інші не мають, спомини королевича з казки. Не мала жалю до нього. За що? Хіба ж він винен тому, що так збудований світ? ...Співаючи дивилася на нього і співала так гарно, як ще ніколи, — останню і найкращу пісню.

Пройшов концерт, гості розбрилися по залах. Герцог стрів Клявдину в зимовім огороді між пальмами, в затишнім кутку.

— Клявдино, ти не покинеш свого рідного міста, ти не покинеш мене...

— Я вже підписала контракт, — відповіла.

— Контракт зірвати можна. Витрати покрие моя приватна каса. Я не пущу тебе від себе, я люблю тебе.

За кого він її має?... Грішми купити хоче?... Такий то він?...

Схвильована вибігла зпоміж пальм і відшукала свого чоловіка.

— Їдемо до дому, мені погано, чую гарячку.

Переконавав, що так не годиться, бо герцога образить і стане предметом усяких спліток. Не переконав.

Вбралися і вибігли з палати. Коней ще не було. Довелося ждати хвилину. Був мороз. Перестудилася і на другий день не вставала з ліжка. Хронічне запалення горла. Минали дні, минали тижні, а хрипка не минала. Лікарі вислали її на полудне. Ніцца, Сардинія, Єгипет. Скрізь шукала свого колишнього голосу і не найшла. А був він її гордощами, надією, маєтком.

Як сироти верталися до дому. Біда волочилася за ними. Чоловік відганяв її завзято. Останки грошей вкладав у привабливі, але непевні підприємства і — тратив. Пробував щастя в Остенді, — не знайшов. У Монте Карльо останки програв. Там і лишився. (На цвинтарі). А її лишив з донькою. Що вона тоді пережила, Боже! Ті, що перше шукали її ласки, відвернулися тепер від неї. Не знали її, раменами здвигали. Бо хто вона таке?

Не могла того стерпіти, продала останки добра і виїхала далеко від свого рідного міста, де, ані вона нікого, ані ніхто її не знав. Там шукала способів до життя, щоб удержати себе і дитину. Як тяжко було знайти щось такого, щоб не втратити місця й не піти з дитиною на брук. Хто знає, може якраз дитина й додавала їй завзяття в боротьбі за існування? Може без неї покінчила би була з собою? Бог беріг... Виховала свою доньку, прибився надійний чоловік, віддала. Поїхали молоді далеко, до колоній, а вона не хотіла їм тягарем бути. Лишилася сама одна, як палець. Попала в солідний ресторан за касірку. Матеріально місце було добре. Харч, мешкання і сотня марок платні. Гірше з морального боку. Треба бути для кожного ввічли-

вою, чемною, усміненою, треба вдавати вдоволену, хоч би тобі Бог знає, як гірко було. Вдавала. І ніколи і перед ніким не зрадилася, ким вона була. Донька урядовця двірського в одній з менших держав. Чимало їх колись перед Бісмарком було! Нікому й на гадку не приходила її колишня світла минувшість і її сні про славу. Сні, що ставали дійсністю, чимраз певнішою і розкішнішою. Ставали, але не стали. В своїй праці за лядою мала Клявдина чимало вільних хвилин. Читала тоді книжки. Згодом розширила свою освіту, збагатила своє знання і — сама пробувала писати. В стрічки переливала свій життєвий досвід, свої почуття, свій погляд на людей. Писала щиро, бо не потребувала химерною формою покривати бідноти змісту. Невже ж мало натерпілася вона? І не в неї вибаглива форма не шкодила би була змістові тому? А не забудьмо, що вона писала для себе, тільки для себе, не думаючи навіть, що хтось колись ті її вірші прочитає.

А все ж таки явився цей „хтось”.

Приходив на вечері. Виїмково симпатичний пан, один з тих, до яких не треба привикати. Зразу тільки здоровив її, входячи й виходячи з ресторану, згодом умів знайти якусь причину, щоб підійти до неї і поговорити. Робив це з незвичайним почуттям такту і міри. В поведінці його пробивалася з одного боку ширість, а з другого достойність, не знижувався до неї, не робив їй ласки, — як рівний з рівною поводитися з нею, він, визначний артист з нею, з такою собі звичайною касієркою в одному з краших ресторанів портового, торговельного міста. Минуло кілька місяців і вона почувала пустку, коли він день, або два не зайшов до ресторану. Звикла до симпатичного гостя. І він звик до неї. Як кріпко стискав їй руку, коли по двох-трьох днях знов приходив на вечеру. Не спішився з їжею, і не пив скоро пива, чекав, аж трохи порозходяться люди, щоб побалакати з нею. Раз, незвичайно

ввічливо спитав, що вона таке пише і чому так ховає свій записник під касову книжку? Спаленіла, хотіла викручуватися, але чула, що його оббріхувати не може. Призналася. Він попросив, щоб позичила йому цей зшиток до завтра. Світ їй закрутився, довго не могла прийти до себе. Але позичила... А на другий день він на обід прийшов, бо казав, що не міг вечері діждатись.

— Це ж поезія, пані, це ж живі, а не паперові квіти, — говорив, а очі йому з радости горіли. — Я вже давно не читав таких гарних віршів. Давно. Треба ж і людей допустити до того бенкету, який ви зготовили мені.

— Тобто? — спитала тривожно.

— Треба видрукувати ваші поезії, моя ласкава пані. Відпрошувалася, казала, що не вірить у свій талант, що боїться критики, що не хоче виставляти себе на сміх. Так багато віршів друкують тепер поети.

— Але не таких, — відповів рішучо. — Ви з божої ласки поетка, пані. Це був би невибачний гріх закопати такий великий талант у землю.

Не могла відмовити йому. Згодилася на друк, але: під псевдонімом і з задержанням тайни! Бо подумати тільки, яке прикре враження викликала би вістка, що авторкою „Жмутка думок” є касієрка ресторану „Під Морським вовком”! Сказали би, що на сенсацію полюбє, гошштаплеркою назвали би її. Не хотіла своїх віршів поганити такими підзорами і „Жмуток думок” вийшов під прибраним ім'ям Льоти Лінд.

Успіх був незвичайний. Всі критики заговорили про нового, великого поета. Поета, який скривається під псевдонімом жінки. Здогадам не було кінця. Підозрівали в авторові одного з кращих сучасних поетів. Критики числилися з тим і переганялися в похвалах, підкреслюючи цей новий, свіжий, молодечий тон, в який він ударив, бо що то не пише новик, це було для них

певне й безсумнівне. Клявдина бачила не раз гостей у ресторані „Під Морським вовком” з її книжкою в руках і чула їх захоплені розмови на теми її віршів. Її приятель мовчав. Не зрадив Клявдини ані одним словом і хоч книжку видав своїм заходом, умів так діло повести, що ніхто не догадався правди. „Жмуток думок” розходився скоро. Наклад за накладом розхоплювали люди і протягом року Клявдина дістала з рук свого приятеля стільки гонорарів, що могла подякувати за місце касієрки, наняла собі гарне мешкання, урядилася й зажила невибагливим, але вигідним життям.

Він бував її гостем. Намовляв до дальшої праці, перший читав її твори, критикував і давав свої поради. Був посередником між нею і накладниками, друкарями і книгарями, між її творами і світом. Робив це безкорисно. Так — безкорисно, як справжній друг і тільки, як друг! Завдавав брехню тим людям, які кажуть, що між жінкою і мужчиною правдивої приязні бути не може. Вони були приятелями, щирими й незмінливими. Їх життя мало всі прикмети гарної осінньої погоди, тих днів, коли з дерев падають доспілі яблука, а ліси пишаються золотом і пурпурою листків, коли ріки журливо шумлять, а сонце вдумчиво дивиться на землю. Їх осінь тривала довгими роками і слава Льоти Лінд росла. Її твори перекладали на чужі мови і скрізь висловлювали жаль, що вона так загарливо береже свій псевдонім, що не хоче скинути маски зі свого поетичного обличчя.

А вона не хотіла. Добре їй було з тим „інкогніт-ом”, з тим ровом, що ділив її від злоби дня. Знала, що з хвилиною, коли виявить своє авторське „я”, з тою хвилиною взаємини між нею, її книжкою і світом приберуть зовсім інші форми. Цікавість людська, як гієна, кинеється на її минуле, переверне гроби, переріє листи,

позбірає всі сплітки по світі, щоб „людству показати правду, бо правда дорожча від усього” ...

Ах, мої ж ви правдолюби, мої ви добродії людства! Ви таки добилися свого, як звичайно, і як скрізь!

Одної днини її добрий приятель не прийшов до неї. Не відвідав її, як звичайно. Чекала кілька днів, а тоді поїхала до нього. Лежав недужий. Доглядала його. Хотіла віддячитися за його добре серце, за все добро, чого зазнала від нього. Бо чи міг хто більше зробити для неї, як він? Він не тільки забезпечив її матеріально і зробив панею свого часу, але й морально обновила Клявдину, повернув віру в життя, надхнув охотою до праці, був найкращою людиною, яку вона стрінула в своїй життєвій мандрівці. Казала йому це, сидячи біля його ліжка, щоб облегчити терпіння невилічимої недуги, дякувала, стискала його дрижучу руку. Пробувала малювати привабливі картини їх майбутнього життя, перший сніг, на який вони глядітимуть у двійку. Він тільки усміхався до неї, усміхом невисловленої любови.

З тою усмішкою і відійшов від неї в зимовий білий ранок, коли на вікна його спальні посипалися холодні платки першого снігу...

Не хоче згадувати тих хвилин. Занадто вони болючі для неї, а нині Святий Вечір, нині день її народин, її великий день, коли делегація товариства письменників принесе їй диплом почесного члена, а всі часописи заговорять про неї...

По смерті свого друга вона мусіла зняти шолом і показати лице. Покійний записав їй свій маєток і в заповіті мусів також виявити її справжнє ім'я, як авторки творів, якими піклувався. Счинився шум. Зразу одно велике „а-а-а!” — Не замикалися двері перед репортерами, перед критиками і товаришами пера. Стала модною, голосною, майже славною.

Так кілька літ.

А потім?

Потім, як звичайно: „ще ся той не вродив, щоби всім догодив”. І вона не могла для всіх бути однаково прихильною, ввічливою і податливою супроти їх бажань, не могла догодити рецензентам своїх нових і критикам давніших творів. Стали придиратися до неї. „Переспівує себе, нічого нового не сказала, не йде з духом часу, не працює над літературною мовою, не шукає нової форми” і т. д. Закиди, які можна зробити кожному письменникові і які, все таки, матимуть деяку, оправдану підставу, бо кожний письменник згодом вироблює собі свій власний спосіб літературного вислову, має свою власну мову, форму, свій круг ідей. Смішно було читати, як ті самі критики, що перше не могли нахвалитися творів Клявдини, тепер обезцінювали їх. А що загал все ж таки в значній мірі піддається впливам преси і дає себе критикам провадити за ніс, так і Клявдина, чи там Льота Лінд, згодом пішла у забуття. Ще тільки деякі сплітки шушукано про неї, ще тільки дехто виявляв здивування, що вона чомусь то почула іскру Божу аж тоді, як познайомилася з таким артистом і знавцем літератури, яким був її покійний друг Вальтер, ще тільки в „товаристві” згадували іноді її ім'я поруч імени герцога і — тихо стало. Клявдина, чи там Льота Лінд пішла в забуття, як кожний, хто не вмів в свій час умерти, хто знудився людям, бо пережив себе. Прийшли нові події, появилися нові літературні напрями, виробився новий артистичний смак і світ забув про колишню поетку. Линяли стяжки при поживклих вінках, Клявдина сивіла і скидалася на бабусю своїх власних портретів. „Жмуток думок” можна було дістати тільки в більших бібліотеках і тільки кращі історики літератури знали, хто цю книжку написав.

Тихо і наче безжурно доживала Клявдина віку у своєму власному домі, під опікою вірної Тереси, що нею піклувалася щиро, і про яку Клявдина не забула у своєму заповіті, зложеному у нотаря.

Аж недавно пригадав собі хтось, що в їх городі живе колишня Льота Лінд і що 24 грудня мине їй сто літ від роду. Поетка, що дожила сотні літ, це на всякий спосіб небувала поява! І пригадав собі світ авторку „Жмутка думок”, появилися її життєписи й портрети в різних, своїх і чужих журналах, і по цілому краю готовилися святкувати її ювілей. Особливо жінки гордилися нею. Надходили привіти з далеких країв від різних жіночих товариств і листоноші з дива не могли вийти, що старенька Клявдина, яка цілими роками від нікого не діставала листів, тепер дістає їх цілими сотнями. В часописах появилася вістка, що університет у рідному місті Льоти Лінд має іменувати її почесним доктором і що найбільше і найстарше товариство письменників уже її іменувало своїм почесним членом.

І оце нині трьох делегатів того товариства прийде до неї з дипломом і привітом. Просила їх телефонічно, щоб повечеряли з нею і вони, чого можна було сподіватися, не відмовилися. За хвилинку вернеться з міста Тереса, а за годину і подзвонять панове. Запалають усі свічки, замигтить ялинка, почнеться свято, на яке Клявдина так довго ждала... Свято слави!

Воно вже й почалося в її душі. Чує, як серце голосніше б'ється, як кров жвавіше переливається по жилах, бачить, як квіти на шибах паленіють, яснішають стіни, мигтять дзеркала, Єрос і Психе золотом палають, іскриться скло..., в паркеті ясний блеск... хтось у хаті запалив тиміям... аж душно від нього, тепло так... гарячо...

— Тересо! Де ти, Тересо!... Горить!

— — — — —

Вечірні часописи принесли жахливу вістку, що знаменита письменниця Льота Лінд у день своїх сотих уродин, нині, на самий Святий Вечір при коминку, в своєму візочку, згоріла.

_____

На Різдво 1915 е.

Немов далекий, гарний сон
Село ввижається мені.
Хати стоять в вінку сосон
І квіти на шибках вікон
Мороз малює чарівні.

Крізь квіти видно: білий стіл,
Родина при столі сидить,
В куті сніп хилиться у діл
І дідухом прикритий піл
І пісня гомонить.

Старинна пісня! Про похід
В невідомі краї
По шуби, золото і мідь, —
Похід по славу, аж на схід
У теплі вирії.

Старинна пісня! Ніби дзвін
З забутих цвинтарів,
А в ній, дивись, який розгін,
Великий гін, гень, аж над Дін
Окрилених мечів!

І щастя сміх і долі глум,
Розбурханих надій,
А в ній, чи чуєш? — грає шум

І гомін предковічних дум,
І зойк розбитих мрій.

Все, що нам снилося колись
У гордім слави сні,
Йи пропало, ділося кудись,
Забулося, нараз — дивись!
Вертають нам пісні.

•

Велика пісня давніх днів,
Мов дзвони з-під могил,
Мов брязк окрилених мечів,
Мов предків зойк, мов крик дідів:
„Добудьте решти сил!”

„Добудьте сил, бо Господь вість,
Чи ще далекий день,
Що злий за злочин відповість,
Що згине кривда, щезне злість,
Настане правди день!”

•

*   *

Немов далекий, гарний сон
Село ввижається мені,
Хати стоять в вінку сосон,
І квіти на шибках вікон
Мороз малює чарівні.

Також лист

Петрусь виліз на ослін, обома ліктями сперся на скриню і гриз перо.

Перед ним лежав лист білого паперу.

Видно, збирався писати та не знав, як.

Ще ніколи листа не писав, тільки чув, як Ганька татуневі листи з війни читала і як відписувала на них.

А тут і думати нема коли, бо мамуні з міста ледь-ледь не видно, а їм не треба знати, що і до кого він пише.

Замачав перо, розмахнувся, але в час руку від паперу відняв. Зідхнув... — Ні, так зачинати не можна!... „Великий”, „моцний”... всього того за мало.

Чіхав голову лівою рукою, але нічого мудрого не міг вичіхати. Аж нараз йому очі радісно заблищали. — Найкраще буде так, як в Отче-наші!

Перо скрипіло, по папері лазили „літери”, як хрущі.
„Отче наш, іже еси на небесіх!”

(Такий великий викличник поставив, як батіг. Хвилину надумувався, чи не зіскробати його ножиком, але лишив. Най буде!).

„Света йдуть (писав далі) — а мама ходє і плачут. Та як не плакати, коли нас тая война так кривдит!”

(Відсапнув, прочитав написане і всміхнувся. Добре пише. Ану лиш дальше).

„Колисту, як луснув гранат у нашу стайню, то корову на двоє роздерло, а теле тепер на ціле село реве”.

(Останнє „є” заллялося і виглядало, як „жид”. Петрусь злизав і написав нове, гарніше).

„Через наше село пересунули всі народи, які де є: німці, чехи, москалі, мадяри, навіть турки. Повиїдали, що було. Мамуня як зварат кашу, то крупа крупу гонит. Омасти нема на лік. Всі на курічу сліпоту хорують”.

(Слова перлися на папір, як вівці у кошару. Петрусь не міг собі з ними дати раду. Не знав котре пустити, а котре ні).

„Нашу Ганьку також взяли були мацкалі до воська і казали, що її унтером зроби. Але вже її пустили, і тепер куди ходи, то плаче. Теле реве у стайні, а вона в хаті”.

(Таку мощну крапку поставив, що перо затріщало і мало не зломалося. Пробував легше писати).

„Хіба тільки пожитку, що на квартирі в нас стояв дечок і навчив мене писати. І тепер я пишу і питаюся, чи таке на Різдво повинно бути? Ні голубців, ні куті, ні навіть запалити в печі нема чим”.

(Прочитав останнє речення і такий його туск за серце вхопив, що сльоза капнула на папір. Обтер папір і очі і кінчив:)

„Ще якби так татуньо з воська прийшли, то може би що порадили, може би хоч який патик притаскали з ліса, бо я ще малий і не можу. І може би мамуня перестали заводити і кричати на мене за біздурно. Тому то я Тебе прошу, Господи Боже, щоби Ти казав татуня з воська до нас на свята відпустити, а я, як колись виросту, то таку Тобі свічку в церкві поставлю, як друк, що дай Боже амінь”.

(Відсапнув і хитро усміхнувся. Ладно писав, лиш забув ще сказати, як його татуня звуть).

„А татуньо називаються Федь Крутий, Петровий і служе при наших стрільцях”, — шлюс.

Аж задихався. Нелегка річ писати лист та ще до неба.

Всунув лист до конверти, лизнув язиком, сплюнув і почав адресувати. Але як?... Хотів знов так, як в Отче-наші, але дав спокій. Написав тільки: „До Пана Бога в небі” і — крапка.

(Букви самі перлися вгору, буцім лізли на небо). А тоді дихав на письмо, поки не висохло і сховав до кишень.

Щоб лиш мамуня не переймили його по дорозі, побіжить на пошту і кине.

В сусіднім селі наші на квартирі стояли.

На фронті трохи втихло, ворога відперли, можна було про свята погадати.

У місцевого лікаря старшини на чай приходили. І в карти кинули собі.

Приходив також начальник пошти з сусіднього села. Бо яка там тепер пошта? Тільки слави, що скринька коло дверей.

Якось кілька днів перед святами він з листом у руці до лікаря зайшов.

— Панове ще певно такого листу і до такого високого адресата не читали, — сказав до граючих старшин.

— Ануте, нуте, прочитайте!

І поштар читав: „До Пана Бога в небі”, це адреса. А титул: „Отче наш, іже еси на небесіх”, а лист: „Света йдуть, а мама ходє і плачут. Та, як не плакати, коли нас так тая война кривдит”, — і так дальше аж до кінця.

Слухачі зразу сміялися, але чим далі, тим більше їх лица поважніли.

— Так воно, так, навіть діти терплять, — зідхав лікар.

— А кілька їх поггло!

— А кілька ще погібне!

— Або виросте, як той хабуз!

Сотник папіроску від папіроски закурював.

— І що ж ви, пане почмайстер, зробите з тим листом? — спитав.

— А що ж я можу зробити? До Бога не понесу. Я того хлопця, що писав, знаю. Йому ще й шість літ нема, а вже мудрий, як старий.

— І все таки пише.

— Ще й як. Як хочете, то візьміть собі цей документ часу до свого воєнного архіву.

Сотник надумувався хвилину.

— Ні, панове, ми зробимо ось що. Пане товаришу, — звернувся до ад'ютанта, — напишіть прохання до команди, щоб Федя Крутого відпустили на свята до дому і долучить цей лист.

*

І Федь Крутий прийшов до дому на свята.

Приніс консервів, цеголку чаю і два фунти цукру.

Обтулив загатою хату, полатав якимсь розбиту стайню і притаскав з ліса патик.

Крутиха пообтирала сльози, Ганька перестала ревіти, бо за неї теля в стайні ревіло.

Як сіли до святої вечері, то Петрусь не втерпів:

— Я щось знаю, — почав, але вкусився за язик і тільки на образи вдячним оком дивився.

Ялинка

П'ята година. Сутеніє.

На майдані, де ще нині рано стояло так багато ялинок, ніби ліс цілий прийшов до міста на свята, тепер лиш перебірки торчать.

Їх ніхто вже не прибере свічками і чічками і до них діти не будуть підсакувати і плескати в долоні.

Заїде віз, що сміття вивозить з міста і — „будь ласка, сідайте! Поїдемо!”

Але покищо, торг ще не вгаває. Продають дешевіше, а все таки продають.

— О, бо то є, прошу я вас, такі, що вмисно до самого вечера чекають, щоб за півдурно дістати.

— Є, і не бідні!

— Гадаєте тая, о, бідна? Два кіло щупака купила, а за ялинку золотого дає. Сорому люди не мають.

— І не бояться гріха.

— Ая, бояться. Ану, лиш відверніться...

Політує сніжок, туляться тіні до мурів.

— Що хочете за тую калічку?

— В мене не шпиталь, я добрий товар продаю.

— Пів золотого беріть. Більше не варта.

— Хто? Ви, чи ялинка?

Гість відходить. Торговець притупує ногами, бо мороз. „Калічка! А щоб ти окалічив ще нині!”

Перша зірка вискакує на небо.
Переганяються авто по місті.

*

Під ліхтарнею двоє дітей. Дівчинка літ десять і хлопець шестиліток. З-під хустки і з-під шапки зачервонені носики торчать; світяться очі, її сині, а його чорні, як вуглі.

Ними вони просто їдять одну ялинку.

Лежить у снігу, забута, а така гарна.

Боже! Якби так її дістати! То були б свята раз!... Але в них лиш 35 грошів. Цілий місяць складали. А купець такий сердитий, так лається...

*

Побачив їх.

— А вам чого? — кричить.

Діти поштовхують себе:

— Ну, говори, Ганю!

— Ні, кажи ти, Петрусь!

— Найби я так пішов, то тиб собі купив, правда?
— пристає до хлопця купець.

— Я так не хочу, — борониться Петрусь. — Я за гроші.

— За гроші? А кілька ти їх маєш?

Петрусеві страшно казати.

— Ну! Кілько? — кричить купець. — Кажи!

— Тридцять п'ять... — пробубонів хлопчина.

— Золотих?

— Ні, грошів.

— А щоб тобі тридцять п'ять колько, нездаро. Замість купити собі бараболь та набухатися, щоб свята пам'ятав, таке, о, захоче ялинки. Я тобі дам таку ялинку, що...

І вже замахнувся був на хлопця, як нараз рука опустилася і задеревіла.

*

Він також такого хлопця мав. Три роки тому, якраз на Святий Вечір, зашморгнуло його. Ходив би був до школи, мав би шість літ, як цей. Навіть подібний. Так само дивився і голосок такий.

— Чого втікаєте? — крикнув за дітьми. — Верніться! Ялинка ваша. Возьміть собі задурно.

*

Боже ти мій, як вони її несуть.

Не несуть, а летять з нею, як на крилах.

— Не лети, Ганусю, бо впадеш!

— Як впаду, то встану, овва!

— Ти, але ялинка...

— Правда.

І вже ідуть поважно і журяться.

— Наша хата мала й низька, може навіть не влізеться ялинка?

— То підітнемо.

— Також!... Таку ялинку!

*

Вбігли в браму, майнули крізь подвір'я і щезли в сутеренах, як двоє мишенят у норі.

*

Я певний, нині ніде не буде такої пишної ялинки як у них.

Ні в тій палаті, де від полудня працює монтер, щоб почіпити сто електричних свічечок, ні в віллі, де на самі цукорки витратили сто золотих, ні в банкира, що за тисячі накупив святочних дарунків, — рішучо ніде!

Бо Петрусь і Ганя приберуть свою ялинку прикрасами, яких за ніякі гроші не купиш, прикрасами, які виходять з рук найбільших мистців: бажання і уяви.

---

*
*   *
*

Дідух, ялинка, свічечки,
Золочені горішки;
Трояндами цвітуть щічки,
Дзвіночком дзвонять смішки.

Пустують діти. А в куті
Сидить дідусь на лаві.
Зі стін всміхаються святі,
Бо раді тій забаві.

Нараз: хтось ходить під вікном!
Хтось сперся на загаті...
Втихомирилося кругом,
Пішов мороз по хаті.

Дідусь вікно перехрестив:
„Ніщо. Звичайні речі.
Це дух Івана приходив
До хати, на Святий Вечір”.

Честь

— Тобі все ще, Олю, здається, що Степан не на війні.

— Чому, прошу мамі.

— Бо на вісім осіб накрила, а нас лиш семеро в хаті. Оля хотіла восьме накриття забрати.

— Лиши! Може хто голодний прибі'ється.

І пані Стецишинова почала розливати борщ по тарілках, важко зідхаючи, що Бог не дає так, як люди собі бажають. От хоч би в них. Ще перед трьома роками збиралися Олю віддавати за Степана, аж пішов на війну і вже третій раз сідають без нього до святої вечері.

— Іди! — звернулася до Олі, — і проси тата і хлопців до вечері!

Але хлопці і без прошення прибігли.

— А це для кого восьма тарілка? — спитав наймолодший.

— Для тебе дві, — відповіла, зідхаючи мати.

Отець Стецишин узяв тарілку з просфорою:

— Вам хіба пильности побажати б, — сказав до своїх чотирьох синів, гімназистів. — Нічого більше вам Бог не пощадив. А тобі, — звернувся до Олі, — я навіть не знаю, чого тобі бажати.

— Щоб Степан скоро вернувся, — підповіла йому жінка.

— Щось також кажеш! Знаєш, що воно неможливе.

— У Бога все можливе, — відповіла їмость, захираючись до борщу.

Розмова не клеїлася. Рибу їли мовчки, бо риба німа. По рибі прийшли голубці й вареники троякі. Наготовили дванадцять страв, бо отець Стецишин зберігав старі звичаї: — Дерево росте не тільки вгору, але і вглиб — казав. — Галуззя і листки, це наше знання і досвід, а народні звичаї, це коріння. Чим корінь глибший, тим дерево сильніше.

Оля про Степана думала. Ми тут смачні страви їмо, а він у стрілецьких ровах мерзне. Може кулі над ним літають...

— Що тобі, Олю? — спитала її мати.

— Нічого. Мені здавалося...

— Що хтось приїхав?

— Мені також.

— І мені.

Хлопці вибігли на ганок. Задудонили підкови, загавкав пес, скрипнули двері, — він, Степан!

Алеж бо змарнів! І приблід, став такий, як снасть. І ніби виріс. Це робить однострій.

— Оля мабуть не дуже то втішилася мною, — жартував, вітаючися Степан.

— З радости оніміла, — відповіла за неї мати. — Сідай, Степане. Оля і для тебе накрила. Бачиш? Тарілка, ложка, вилки, все, як треба. Знала, що ти прийдеш.

— А я не знав. Це лиш припадок, що я нині у вас. Мав доручене одно діло в запілля. Упорався з ним скорше, лишилися два вільні дні, — гадаю собі: скочу до вас. І — скочив.

— Велику ти нам приємність зробив. Але їдж, їдж, Степане!

— Спасибі... Не можу... Дивно так... За малу хвилину, був би вас не побачив... По дорозі стрінувся я з ворожою стежею.

— І що, і що? — допитувалися хлопці.

— І вона лишилася там, а я, як бачите тут.

Але хлопцям було того за мало. Не давали Степанові спокою, щоб розповів усе.

І Степан розказував, якто він, минаючи Вовчий Яр, побачив під лісом ворожу стежу, як повернув на бік сховався у ліску, вискочив з нього й повернув попри цвинтар. Гадав, що змилить слід. Та де там! Як минув цвинтар і озирнувся, то побачив, може яких триста кроків за собою одного, а там другого і — третього ворожого їздця. Не хотів стріляти, бо на Святий Вечір їхав.

— А я стріляв би, — озвався один з хлопців. — Як війна, то війна.

Степан похитав головою:

— Наскучило. Як стріляєш з ровів і бачиш перед собою, десь далеко, не людей, а ніби ляльки, якими суває невидна рука, то ще-ще, але стрінутися з ворогом віч-на-віч і посилати йому кулю, знаючи, що вона не хибить, це вже менше приємно, а на Святий Вечір тим більше.

— І ти не стріляв? — спитало кілька голосів нараз.

— Ні. Аж вони перші почали стріляти. Тоді і я вже боронився.

— І попав?

— Не знаю. Мабуть так. Бо не гнали за мною. Щось чорне лежало на землі і стогнало... Не питайте... Добре, що я з вами. Тепло, гарно, так мені добре тут. Так...

І Степан захитався. Припали до нього, підтримали і як неживого занесли до сусіднього покою, на канапу.

Аж тут побачили, що з правого боку чобота через холяву переливалася кров, як червоне вино через чарку налиту вщерть.

Розрізали холяву і як уміли затамували кров. За годинку приїхав лікар з сусідного містечка.

— Куля не нарушила кости, крізь м'язи пройшла. Добре, що холява тісно прилягала до ноги, все таки трохи уплив крові спинила. Білля чисте тіло здорове, дасть Біг на тім скінчиться.

Степана хотіли переносити на ліжко до гостинного покою. Не згодився. Казав, що йому й на канапі добре.

— В Кругульці весною цирулик дядькам більше крові пускав, — жартував. Вдавав веселого і бадьорого, щоб їм свят не псувати.

— Чому ж ви не світите ялинки? Хочете, щоби я встав і засвітив?

Хлопці засвітили.

— Гарно! Куди краще, ніж у стрілецьких ровах.

Пригадав собі Карпати. І там горіли, не ялинки, а ялиці і не так. Ой, ні!

— Кажуть, що ялинка, не наш, а німецький звичай. Або я знаю! У німців вона також мабуть не так то давно відома. Там колись укладали піраміди з полін. Та, як би й не було, ялинка гарний звичай. Лиш мені ті свічечки нагадують наші офірки в церкві. Навіть в ескімосів є щось подібного.

— В ескімосів? — здивувався отець Стецишин.

— Так. Як літом погибне на ловах ескімос, то зимою, якраз коло нашого Різдва, втикають у тому місці в лід свічечки і запалюють їх. Гадаю, чи й ціле Різдва не було колись святом померших. Кутя, останки страв для духів, тощо.

— Може це тільки в нас такі звичаї?

8

— Ні. В Англії також лишають страви для духів біля ватрана, але там ще й омела є.

— Омела? Що вона спільного зі Святим Вечором може мати! — дивувалася Оля.

— Чіпають її до стелі, там де висить лямпа. А, як дівчина забудеться і стане під омелою, то її вільно поцілувати, з чого розуміється, хлопці радо користаються.

(Все ще веселого вдавав хоч як тяжко було).

Оля глянула на нього і замовкла.

Мовчки обое дивилися на ялинку.

Пригадувалася казка Андерсена.

Хто з нас, дивлячись на ялинку, не пригадує собі тої гарної казки?

Приберуть, причепурять, тішаться нею, а по святах оддеруть з прикрас і викинуть на сміття, або сплять.

— Може і нас таке чекає — погадав собі Степан, вдивляючись в горючі свічки.

— Оця, — показував Олі, — це за Остапа Липу горить. Над Липою поляг. Тихий був. Тільки й висувався вперед, що в бою. Тільки його і чути було, як на охотника голосився. І так тихо сконав, як тая свічка згасне за хвилину.

Вітер снігом обліплював шибки, ніби вишневий квіт з дерев стрясав.

— А та червона, що так гордо на гилячці чіпить, це за душу мого доброго друга, Павла Стрілецького. Чуда зі своїми гарматами творив. В останньому бою всі подались назад, він один здержував ворогів. Останній поляг... Честь тобі, Павле, ще не вмерла... честь.

Хотів випрямитися встати, руку до шапки прикласти, але тільки кинув собою і повалився горілиць.

На порозі

Перейшов Збруч і почув дим з-під рідної стріхи. Та це йому лиш так здавалося, бо села ще навіть не було видно. Лежало в подільськiм ярі, як дитина в маминому подолку. Тільки хрест на церковній бані мигтів понад снігами.

Ніби хрест відірвався від церкви і ішов кудись на Святий Вечір.

Аж і він погас і стало темно.

Петро Блин збився з дороги і балував снігами. Колиб ще ноги здорові! А то: одну передіравила куля, що можна туди воловід перетягнути, а в другій гостець сверлом вертить.

І мандруй тут такими ногами!

Як Бог якого чуда не зішле, то Блин заков'язне і ані рідної хати не побачить, ані не покушає куті.

А так хотілося б!

Дванадцять літ товче ним по світі. Де він не воював з якої печі хліба не їв, з якого корита води не пив? В неволі на Сибірі був і цілу Азію пройшов, утікаючи з неї!

А тепер ще тільки того бракує, щоб обімлів до решти та впав у сніг і заков'яз десь недалеко свого власного плота.

— Гей, хлопе! Хлопе! — гукнув сам на себе і не йшов, а біг до того світла що нараз заблимало йому перед очима.

Задиханий увалився в коршму:

— Добрий вечір!

Глянув на жида, на шинквас і на обдрапані стіни:

— Ігі, це не наша коршма!

Жид з-під ока позирав на гостя.

Кожушок з вируділих, сибірських лошаків, полатані юхтові чоботи, сива смушкова шапка — чи дати йому горілки, як захоче, чи казати щоб перше платив?

Блин струшував борульки з вусів і з вій.

Жидівський наймит чіхався до одвірка. (Старий, затабачений, сорочка як дорога).

— Ви не тутешний, — повернувся шинкар до Блина.

— Бачите, що ні.

— З Гамрики?

— З другого кінця світа.

— Ну... ну...

— От, краще дали би порцію горілки та якого селедця.

Горілка була слабша від самогону, але не дерла так по горлі, а оселедець смачний, шабасовий.

Заплатив, сховав решту з доляра і спитав, чи далеко до Рогу?

— До Рогу, паноньку, — схопився наймит, — як добре йти, то за годину будете. Через попів ланок, на мурованку, долом-долом, а там вже і Ріг недалеко. Але ви не тутешні, так, щоби не зблудили. В нас тепер і на вовка наскочити не важко.

— Ой-ой! — притакнув коршмар. — Щоби я тільки долярів мав, скільки їх тепер ходить. Ото вже треті свята йдуть...

— Четверті, — поправив наймит, а коршмар подумав і притакнув: — четверті свята йдуть, як переходив туди чоловік з Молдави і на вовка наткнувся.

— І що, — спитав Блин.

— Хлоп був, як медвідь, і поборов вовка.

— Тепер він, паноньку, — встряв у розмову наймит, — тепер він, цей молдаван, такий пан, що ну! Пристав до Блинової Ганьки і так їм, кажу вам іде, як з платка.

— Якто пристав? — крикнув Блин.

— А якби? Зразу мешкали так. Вона газдиня, а він буцімто наймит. А за який там час Ганька дістала папір, що Блин рахується неживучим і пібралися. Вже собі і два шнури поля докупили і тютюн садять, дитинку мають, а-я!

Блин мовчав. В душі йому кипіло. Його жінка, Ганька, віддалася? За якогось молдавана, а він, Петро Блин, тепер що?!

Нараз:

— Ануте, дайте нам дві порції горілки, але мощної як сто чортів!

— Чисте бонгу, — відповів коршмар, — а кращих селедців, то ви і в Ростові не дістанете.

Блин кивнув на наймита:

— Пийте, діду! Оттакий то наш Святий Вечір, щоб наші вороги кращого не мали!

Дід обтер рукою рот і хвалив, що мощна. Блин казав ще по одній дати:

Шляк би їх трафив з такими святами і з долею такою! — і чаркою жбурнув на землю.

Коршмар видивився на нього:

— Ну?

Блин кинув п'ятку, решту дав дідові і насунув шапку на вуха.

— Будьте здорові!

Від порога вернувся:

— Дайте ще пачку сірників.

•

Сам не знає, як він до того Рогу прийшов.

У селі було тихо, так тихо, як лиш на Святий Вечір буває. Навіть пси не гавкали, бо їх до хати пустили. Загумінками до свого обійстя підійшов і до хати, як злодій підкрадався.

Хата загатою, як кожухом обтулилася. Тепло їм... З вікон вискакувало світло, а від плота і від дерев лягали тіні.

Зирнув у вікно... Білий обрус, з мисок куриться страва, в циновім ліхтарі свічка.

І йому свічки засвітилися в очах...

Ганька коло скрині сидить. Їсть голубці, на колінах дитина. В неї пішло. Рум'яне, чорнооке, веселе. А за скринею він, молдаван. Хлоп, як медвідь, а на Ганьку дивиться м'яко, як дитина.

Добре їм. Смачно, безпечно.

А Блин що? Хіба він хату з доброї волі кинув? Хіба він поля не пильнував, не робив, як той віл, не гарував?

І добув з кишені сірники...

— Щоби лиш перший загорівся, полетить червоний когут. Злопотить крилами і запіє вам такої коляди, що — ну!

Скостенілими пальцями відчиняв пачку і сіркав... Бо що йому робити? Прийти до хати і битися з тамтим, казати мое тут право, я тут пан?

— Тамтой, як звір, а ти що?

Вогник мелькнув і згас. Блин присів і розщипив кожух, щоб сірник від вітру заслонити. А вітер ще сильніший повіяв і з другого кінця коляду проніс. Молоді, хлопчаці голоси „Бог предвічний” співали. Ніби коляда бігла і вітала його. Пригадувала давні часи. Ось він дитиною з батьком-мамою в тій хаті до Святої Вечері сідає. Батько кутею до стелі кидає, діти квокають у сні.

— А чого Ісус з неба зійшов і в стаєнці родився? — питає Петрусь мами.

— Бо хотів, щоби всі діти були такі, як він, щоби любилися і кривду собі прощали.

Все собі пригадує Блин, усе.

І здається йому, що там за скринєю не Ганька зі своєю дитиною сидить, а його покійна мати з ним і так добре дивиться на нього, так любовно...

*

Жбурнув сірниками в сніг і мов окаянний пуднув собою, сам не знаючи куди.

Не бійся споминів

Не бійся споминів. Ти не дитина!..
Була така, як нині, біла днина,
Як нині сніг, мов лебедині пухи
Лягав на ниви, — дерева, мов духи
Являлися в імлі, здовж сонної алеї
То, як гіганти, то знов, як пігмеї.

Мов два вужі повзли снігами сани,
Мороз скрипів дивними голосами,
Дорога рівна, грубо снігом вкрита,
Глушила гомін кінського копита,
Сойки з стовпа на стовп перелітали, —
Телеграфічні дроти тихо грали.

Нараз Михань звернув рум'яні лиця,
Нащіпані морозом: „Ось дзвіниця,
Ось наша хата... Вйо!" І коні з гірки
Рванули так, що не потреба й чвірки.
(Мабуть і їм до стайні дуже спішно)...
Згадаеш, й сумно робиться і — смішно.

Чого ж так дуже ти спішивсь до хати?
Це ж попівство було, а не палати.
Ані то гори, ані то Поділля,
Шість днів робочих, сьомий день неділя.
Як заметіль, то хата на подвір'ї
Стоїть в снігах, немов десь на Сибірі.

А в заметіль таку роби, що хоч ти!
Ані в сусідство їхать, ні до пошти
Добитися, щоб прочитати „Діло", —

Хіба селу віддаш себе всеціло,
Пізнаш його і радости й турботи
І разом з тим довідаєшся, хто ти.

Бо ти не той, що був ще вчора в місті.
Тамтой пропав, згубився десь без вісті,
З „сецесією”, з духом каварняним,
І з колотом міським, турботно-п’яним,
З годинником в руці, з тим „треба”,
„мушу”,

Що думку путає і сушить душу.

Та нині іншим став. Був у stodolі
І на ріці насовгався доволі,
В лісок збігав там, де рубають стоси
І дивувався, що дівчата босі
По снігу бігають і снігом б’ються,
А з хат курних дими так гарна в’ються.

Так, так. Мабуть і рідний дим, мій друже,
Для тебе не чужий і не байдужий.
І сосни ті стрункі, що перед ганком
Під вечір чорні, а рожеві ранком,
І берести в ліску і церква і дзвіниця, —
Те все тобі і в гробі ще присниться.

А що ж казати про людей? Ти з ними
Колись блукав шляхами казковими,
На Купала в лісах шукав чар-зілля,
І почував таємне задовілля,
Коли Дракона (бий-го Божа сила!)
Іванова десниця побідила.

Ти з ними мандрував крізь нетри-звори
У Лади храм і в Довбуша комори,
Аж у Сокільської княгині царство,
Де довгим сном спить втомлене лицарство,
Чекаючи, пок гуцул-цар їм скаже:
„Гей, нуте легіні! Вставать пора вже...!”

Що? Ти забув? Та ні! Жартуєш, друже!
Усе, що ми дітьми любили дуже,
Понесемо, мов спомини найкращі
На другий світ, бо мрії, — непропаші, —
Як казкове, незримо дивоквіття
Цвінуть в душі казки тисячеліття.

Якщо їх чуєш в своїм серці, брате,
То не страшні для тебе ні гармати,
Ні бурі рев, ні туркіт пропелера,
Будемо завтра, бо були ми вчора,
Будемо вічно, бо кінця не має
Усе, що з віри в правду виростає.

— — — — —

Так ти вертаєш з міста... В усі грає
Джезбенду шум і туркоти трамваїв, —
Сплітки, газети, векслі, — мряка сіра...
Перехрестись! Доїхав до подвір'я...
Ах, як ті вікна в хаті ясно сяють!
Злізай! Біжи, бо там тебе чекають!

—————

Лєша Зірка

Доктор Степан Русович вставав о годині восьмій рано. До дев'ятої одягався і снідав, о 9 відбирав пошту, прочитував листи і відписував на них, від десятої до першої приймав вхорих, а в першій як пішов на обід, то вертався аж пізно в ночі, деколи над раном.

Недужі зверталися до нього з повним довір'ям, знайомі й товариші любили його за людяну вдачу, а сам він про себе казав: — Не краду, не вбиваю, за все готівкою плачу. *Mein Liebchen, was willst du noch mehr?*

І нині він так само збудився в годині восьмій, викупався, вбрався, з'їв снідання і казав собі подати пошту.

П'ять хвилин по дев'ятій сидів у вигідному фотелі, коло нього стояв японський столик, а на ньому лежала купа газет і кілька листів.

Пан доктор брав один по однім, розтинав кістяним ножиком коверту і, читаючи, всміхався, крутив на знак вдоволення дбайливо плекані вуси, або поважно хма-рив високе, недурне чоло.

Були то переважно листи від знайомих віденців і віденюк, товариського або ділового змісту, не зворушливі і не байдужні, от такі собі.

Зі своїми земляками Русович майже не листувався. Батьки померли, від родини відчужився і — мав спокій. Часописи тримав також самі німецькі. Тільки єдиний „рутєнський” денник нагадував йому колишню „галицьку мізерію”.

(Як мило згадувати біду, яка минула і ніколи вже не вернеться!).

Той „рутенський”, як він по старій звичці казав, денник, то була остання нитка, що в'язала його з рідним краєм. Не будь тієї нитки, то він почував би себе віденцем з крові й кости. А так „Діло” нагадувало йому, що він син бідного, галицького селянина.

Ніщо легше, як тую нитку прірвати і непотрібною згадкою не псувати собі гарного настрою. І Русович не знає, чому він ще того до нині не зробив. Може „Діло” стало одною із його старокавалерських звичок, може цікавився новинками, що їх воно приносило, а може... Так тоді, прочитавши листи й переглянувши німецькі часописи, розірвав опаску рутенського денника. Як звичайно від „Новинок” почав. Там вичитав, що завтра Святий Вечір і „Діло” появиться аж першого дня по святах.

Святий Вечір... і Русович випустив з рук газету. Святий Вечір... і задумався.

Святий Вечір... такий з борщем з ушками, з голубцями, з кутею, з дідухом і ялинкою, правдивий, наш Святий Вечір. Пригадуються якісь давні, дуже давні часи і стає на душі святочно і забуває людина про злобу дня, і переноситься духом в якийсь кращий світ.

Святий Вечір... в тім щось є, ні, кажіть собі, що хочете, в тім щось є!

Пан доктор давно позбувся „рутенської шлямазарности, того нарікання на світ і на людей, того скимління, що нагадує відпустових калік, він кріпко вірив, що рутенцям було би багато краще, якби вони позбулися хоч трохи свого надмірного ліризму і тому він дуже здивувався, звідки в ньому взявся цей плаксивий настрій.

— Святий Вечір, в тім щось є!

Закурив знамените трабуко, розперся у фотелі і снував думки на цю тему.

Буде тому якраз п'ять літ. Він тоді кінчив медицину і хотів чимскорше здати останній ригороз, щоб стати лікарем. Нехай хоч на старості літ потішаться його батько й мати, що мають сина доктора.

Та не судилося їм діждати тої потіхи.

Як прийшла зимна і мокра осінь, повмирали обоє. Він навіть на похорон не їздив, бо не було як і коли. Місцевий парох не радив його тягнути в таку далеку дорогу та ще перед останнім іспитом. Зате запросив його на свята:

— Приїдете до нас, пане докторе, та най вам здається, що їдете до своєї власної хати, бо ми на вас дивимось, як на сина.

І він поїхав.

Завтра п'ять літ мине від тієї хвилини, як він, закутаний в „єгомостевий” медвежий кожух, припорошений снігом і з обмерзлими вусами в'їхав на попівство в Розпукові.

Завтра п'ять літ. Як той час скоро минає! Як тепло було в тій сільській, старосвітській хаті, як чисто і привітно! А як його там радо вітали, мов не знати якого гостя!.. І йому стало глупо, що ті люди були для нього такі добрі, а він..? Або він що? Нічого нечесного не зробив, нічого такого, чого мусів би стида-тися.

Панна Оля накривала стіл до вечері. І, чи той поспіх, з яким вона зносила тарілки, чи праця передсвяточна і горячо в пекарні, чи може... досить, що рум'яна була, як яблучко звернене до сонця. Ні, ще краще, але Русович не міг кращого порівняння дібрати.

Він помагав їй у роботі, а краще сказати, спиняв, навіть збив одну тарілку.

А як накрили стіл, то пішли виглядати першої зірки. Як діти. Бігали від вікна до вікна і визирали, чи не сходить. Перечилися, звідки зійде. Він казав, що від села, а вона, що з-над лісу.

Аж і зійшла, але над цвинтарем, бліда і тиха, як сирітська доля.

Русович добре тямить той момент, як вони обое стояли біля вікна і мовчки дивилися на тую першу зірку. Стояли близько себе, бо близькі були собі серцем, гадками, і бажаннями, які в ту хвилину слали до першої зірки.

Завтра п'ять літ мине.

І що ж здійснилося з тих мрій і бажань і взагалі, що він зробив за цей час?

Вирвав кілька сот зубів і випив кілька бочок пива. Ось тобі вислід п'ятьох років життя, п'ятьох щонайкращих, мужеських літ.

І який-же буде його завтрашній Святий Вечір?

Велика вепрова з картоплею і капустою, кілька гальб пива, кілька масних дотепів у мужеському товаристві, потім може підозрілої вартости каварня, а врешті, добре по півночі поворот до дому і чотири пусті стіни.

Ні, так довше не може бути! Невже ж це життя? Невже ж він на те двадцять літ учився і двадцять іспитів здавав?

Кинув недопалене трабуко, відсунув столик і пустився по хаті нервовою ходою. Він, що був такий зрівноважений і спокійний.

...Поїде. Нехай діється що хоче, а він таки поїде. Якто? Щоб він не мав такого гарного, свого, Святого Вечора? Такого з кутею, з дідухом, з сіном, і, ... з панною Олею. Так, з панною Олею. Або що? Чому він не має признатися перед собою, що вона йому не байдужа, що вона не те, що тутешні його знайомі, віденки.

Поїде. Виїде нині вечором, а завтра буде в Золочеві. У Золочеві з'їсть обід, візьме фіякра і на вечір стане в Розлукові.

А хорі?... Деяким вичистить зуби, затроїть, заложить провізоричну пльомбу, а інших відішле до свого товариша. Він і так не має роботи.

Задзвонив на служачого і казав ладити валізу.

— Яку?

— Тую велику. Іду на кілька днів.

Служачий витріщив очі, якби сам собі не вірив.

— Іду на кілька днів. Розумієш? — повторив доктор.

— Розумію.

— Ну, то рушай!

На другий день перший раз від п'яти літ зійшло йому сонце над рідною землею. Перший раз від п'яти літ побачив рідні села і почув рідну мову. За той час звик до Відня, до його величавих будівель і до живо-го руху на широких, асфальтованих вулицях.

Тому то наші села зі своїми бідними хатками і зі своїми крутими, вузькими вуличками видалися йому ще куди мізернішими, ніж колись.

Дивувався, що діти босаком бігають по снігу; що жінки двигают воду, як ослиці, совгаючися по доро-зі. Він бачив, як вони вгиналися під коромеслами і, як лікар, уявляв собі наслідки тієї праці на їхній фізич-ний устрій.

Стара біда! Лиш одно його вдовольало: тут люди мали здорові, білі зуби.

Коло Перемишля стало цілком ясно. Сонце озоло-тило верхи дерев і церковні хрести. І тепер побачив Русович одну велику зміну. Запримітив, що давні, де-ревляні церкви, маленькі, але гарні, стилеві, мовби під

землю позападалися, а на їх місце повиростали куди більші, банясті, кремезні і такі подібні до себе, мовби їх з одної фабрики спроваджували і вмуровували в землю.

Біля них стояли звичайно також муровані, нові парохії, від яких ще нужденніше відбивали селянські, соломою криті хати.

Визираючи крізь вікно вагону другої класи, питався сам себе, хто відчинить у тих хатах маленькі, вічно замкнені віконця і впустить крізь них більше світла й повітря? Хто допоможе мешканцям тих хат побудувати собі нові, кращі домівки, де вони могли би мешкати й жити, як мешкають і живуть селяни в західній Європі?

А поставивши собі таке питання, почував себе винуватим, якоюсь мимохітною, а все ж таки великою виною. Було це почуття, якого він через літ п'ять у своїй свідомості не помічав, почуття, що межувало з тим „рутенським ліризмом“, перед яким він так завзято боронився. Мимохіть пригадав собі свої власні молодечі мрії, свою охоту служити народній справі і може перший раз у житті побачив бездонну прірву між наміром і ділом.

Пригадав собі Олю, як вона підчас свят перечила-ся з одним із своїх сусідів,, відомим із своїх перестарілих переконань і поглядів на суспільно-політичні справи. Пригадав собі, як тая молоденька, чотирнадцятьлітня дівчина побивала свого противника ясністю гадок і щирістю гуманних почувань, своєю найсильнішою зброєю. Чує, що правда була по її боці, бо до життя треба поривів, треба ідеалів, інакше людина худобіє, так, як наприклад... але не докінчив.

Чим даліше їхав, тим більший неспокій обгортав його, як учень, що їде зі школи на свята до батьківської хати. Пробирав читати німецький лекій роман, що

купив собі на двірці у Відні, але та лектура не достроювалася до оточення. Чув, що тут треба би свою книжку читати, а він від матури своїх книжок не бачив. Взагалі на белетристику дивився згори, а на рідну тим-більше. Перестаріла, як ціле наше життя. Так... але, як же її оновитися, розвинути, дорівняти чужим літературам, коли такі, як він не будуть купувати й читати своїх книжок? Ті думки ще гірше його бентежили. Хотів чимскорше бути в Розпукові, бо аж там він заспокоїться, почує себе таким, як був колись.

Чого ж ті галицькі залізничі так ліниво ходять? Добрими кіньми можна би заїхати скорше!

І знов питання: чому він властиво так дуже нині спішитися, адже п'ять літ сидів у Відні і про той Богом забутий Розпуків навіть не думав... Як воно могло бути?.. Чому його не скортіло рік тому, два поїхати туди?.. Дивно...

Аж і Золочів!

Ну, славити Бога! Тут він уже, як у себе в хаті. Знає кожний кут, кожне дерево, кожну стежку. Казав забрати свою валізку і нести до фіякра. Але в сінях сталося з ним щось просто неправдоподібне — напад жидів.

Чотири сини Ізраїля кинулися на його валізу, а кілька інших тягнуло, рвало перестрашеного доктора.

— Я вельможного пана за дві коруні завезу до міста.

— Мої коні ліпші, его півтора-кінь по дорозі здохне.

— Най ясні пан сідає на муй повуз. Такого повуз і ві Львові нема.

Доктор насилу вирвався з рук напасників і приступив до торгу.

— Чистий напад — нарікав — і то в білу днину.

— Ну, який напад? — толкували йому сини Ізраїля, — ми порядні люди, гешефт є гешефт, куждий хоче нині заробити.

Стративши чверть години часу на переговори, доктор вибрав що найкращий повіз і найменше худі коні та казав везти себе до Роскопфа на обід, а звідти до Розпукова.

— До єгомостя?

— Єгеж... А знаєте дорогу?

— Хто має знати, як не я?

— Ну, то їдьте.

Повіз застогнав, щось у йому заскрипіло і задзвонило, візник захитався на козлі, замахав батогом, спустив його на ребра своїх коней і Русович двигнувся з місця.

— А чого то підручний так дригає ногою? — питався жидка.

— То він так зпочітку, а як вийдесі, то летит, як птах. Пр-р-р.

Якийсь „пасажир” чекав з клунком у руці і тарабанився на козел, біля фіякра.

Русович хотів противитися, бо то фіякер не омнібус, але погадав собі, що гість заслонить йому коні і він не буде видіти, як їх фіякер по ребрах лупить і — дав спокій.

— Але більше нікого мені не беріть, я цілого фіякра наймив.

— Ну, ну!

Русович давно не почував себе в такім дивнім настрою, як нині. Пригадалися колишні балагули, їзда мало що не на дишлі і на розворі за кілька грайцарів. А нині він сидить у повозі, — який той повіз є, такий є, але повіз, — обтулився футром, закурив своє трабуко і їде на Святий Вечір, до Олі.

На дворі невеличкий мороз, грають телеграфічні дроти, сойка зі стовпа на стовп перелітає, ніби дрончить з ним, хто з них скорше в Розпукові буде, а він розглядається по полях і лісах, по селах і загородах, яких так довго не бачив.

— Вітайте старі, добрі друзі! Ось я знову між вами. Гадаєте, що забув про вас? Куди? Таже я ваша дитина. Велике місто взяло мене в свої обійми, я був молодий, не вмів опертися йому і — відбився від вас. Але тепер будемо бачитися частіше, а може, може я і на все до вас приїду, — побачимо.

Дзвінки дзвонять як на процесії, підручний дійсно ніби розійшовся і повіз доволі скоро котиться по гладкій, злегка тільки снігом припорошеній, дорозі.

Цікавий я, що старі скажуть, як мене побачать? Здивуються, ясна річ, що здивуються, а потім стануть оглядати з усіх боків, чи дуже я змінився. А тоді добродійка потупцює в кухню, щоб скорше давати вечеру, бо я голодний, а отець добродій засипле мене питаннями про Відень, про парламент і чи буде війна.

А що скаже Оля, як побачить його?.. Пригадає йому ті давні часи, коли вони бавилися в саді і говорили собі „ти”. Певно, що так... А не знав, чи дуже вона змінилася? Все ж то таки п'ять літ. Тоді мала п'ятнадцять і ходила в короткій суконці, а тепер має двадцять і вона вже панна. Мабуть виросла, споважніла. Але очі ті самі лишилися, вдумчиві і буцим сумні і ту саму веселу усмішку на устах має. Цей контраст все його брав за серце і він не хотів би, щоб вона змінилася. Ні, ні, нехай буде такою щирою і природною, як колись.

З такими гадками в'їхав на попівство в Розпукові. Той самий прикрий заїзд, той самий пес гавкнув на них кілька разів, як за напасть і пішов спати до буди і той самий пастух ніс сіно для коров, бо то нині Свя-

тий Вечір і художина має також смачніше зїсти. Він ще їм і хліба до цебрів накришить.

— Пр-р-р!..

Доктор зліз, відчинив скрипливу фіртку і пішов на ганок. Нові сходи. Ті, що на них вони нераз плече об плече до місяця сиділи, мабуть зігнили. І двері також нові. Тамті були білі, а ті помальовані на темно. Потиснув за клямку, застукав, відкашельнув, — нема нікого.

Застукав до скляних дверей і почув, як йому серце сильніше стукнуло в грудях.

У відповідь ізза угла хати вибігла боса дівчина і, спускаючи соромливо очі додолу, на силу пробубоніла:

— Най пан ідуть навколо, бо туди замкнено.

Пішов за нею. В сінях привітала його кухонна пара, приправлена запахом вареної риби, борщу і сливок.

Тут скинув кальоші, в канцелярії футро і увійшов до гостинної кімнати, яку залею звали.

Не змінилося ніщо. Тільки все змаліло і змарніло. Між вікнами та сама канапа, рипсом в квіти крита, перед нею килим, також у великі китиці, шість фотелів, дзеркало в золочених рамах з птицею в горі, що виноград клює, кілька образів на стінах, кілька вазонків на вікнах і — кінець. Все воно тридцять літ перестояло на місці, застоялося і буцім зрослося з собою. Тільки фортепіяну нема. Може другої кімнати забрали.

Ще доктор Русович не вспів розглянутися добре по хаті, як від їдальні надійшла добродійка. Привітала його ввічливо, але спокійно якимось, буцім зимно. Попросила сідати і сама пірнула в високому, різьбленому фотелі.

— Як на старому портреті — погадав собі Русович.

Добродійка дійсно нагадувала наші старі, родинні портрети тих бабунь у чорних кафтанах з білим ков-

нірчиком і з молитвенником у руці, з сивим „руркованим” волоссям і з добрячою усмішкою на вузьких устах.

— Який гарний портрет! — сказав до себе Русович, а добродійка:

— Прецінь ви раз пригадали собі старих знайомих і приїхали нас потішити. А ми собі гадали, що ви у тому Відні знімчилися до решти та відчужилися від своїх. Тож то радости буде, як мій старий вернеться.

— А отець добродій де? — спитав Русович.

— На друге село до хворого поїхав. Ним стемніється, повинен би вернутися. Знає, що я з вечерою чекаю.

(То „я” мало якийсь дивний, немилий звук).

— А панна Оля? — спитав Русович несміло і перестрашився свого питання.

— Оля? — повторила їмость і здивовано глянула на гостя.

— Так, панночка Оля, — повторив Русович.

Замість відповіді, їмость встала, взяла його за руку і попровадила до вікна.

— Оля... там! — сказала, показуючи на цвинтар.

Русович глянув. На горбку між березами білівся новий, кам'ний хрест.

Над його лівим раменем спалахнуло світло, як блудний вогник.

Це сходила та сама перша зірка, якої вони колись у двійку дожидали.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ І ВИСЛОВІВ

Стор. 8.

чухонка — жінка, приналежна до одного з фінських племен.

св. Геновефа — життя якої стало предметом одної з найбільше зворушливих німецьких легенд. Жила в VIII ст.

Стор. 10.

літографія — писання або рисування на камені хемічним чорнилом або хемічною крейдою, внаслідку чого написане або нарисоване можна відтворювати багато разів, як це діється при друкуванні книжок. Це слово в оповіданні означає картину, виготовлену повищим способом.

Венеція — місто в Італії, колись в середновіччі самостійна республіка, на чолі якої стояли дожі.

Царгород — також Константинопіль, Стамбул; колись столиця східно-римського, потім візантійського царства, пізніше Туреччини.

„секретарка” — столик до писання.

Stille Nacht, heilige Nacht — „тиха ніч, свята ніч” — початкові слова найбільше розповсюдненої німецької коляди.

Леонардо да Вінчі (1452—1519) — італійський маляр. Своєю всебічною геніяльністю обіймав багато ділянок мистецтва й науки. Найновіші досліді вказують на нього, як на предтечу різних модерних технічних винаходів.

одаліска — так звалися білі невольниці турецьких вельмож, які оставали в ближчих зносинах з своїм паном. Коля одаліска вродила дитину, ставала вільною, а дитина набувала всі права.

Босфор — назва морської вузину, що веде з Чорного моря до моря Мармара.

ляцароне — зневажлива назва нуждарів у Неаполі; так теж називають в Італії вуличників і загалом людей без заняття.

дожа — так називалися суверени Венецької республіки. Ще сьогодні показують у Венеції прегарну палату дожів, резиденцію венецьких суверенів.

Стор. 11.

дильжанс — поштовий повіз, яким перевозили також подорожніх.

алабастер — назва гіпсового мінералу, подібного до мармуру.

Стор. 17.

oremus (лат.) — молімся!

Олімп — гора в Греції, де буцімто мешкали боги. В оповіданню означає „Олімп” назву вище положеної частини Бережан.

Стор. 18.

„колотатка” — так називали вузький шматок паперу, на якому списувано, що треба в місті купити.

Стор. 19.

„панни” — рід грушок.

„фара” — латинська парафіяльна церква.

„Ян Белецкі” — одна з поем польського поета Ю. Словацького; подія описана в ній, збувається в Бережанах і в найближчій сусідстві, мабуть у Жукові.

Стор. 21.

Андерсен — Ганс, Християн (1805—1875), великий данський поет, казки якого відомі в цілому світі.

„кампа” — вислів уживаний при грі в кічку або м'яча.

Стор. 24.

Сатмар Немеці — місто в Угорщині.

Родавн — місто в Австрії.

Раштат і Вецляр — міста в Німеччині.

Гете — Йоган Вольфганг (1749—1832), найбільший німецький поет і письменник.

Карльсмунд — руїни замку на горі у Вецлярі над Ляном.

Стор. 25.

„танненбавм” (нім.) — ялинка.

Стор. 28.

Керенський — голова Тимчасового Уряду демократичної Росії у часі революції, що вибухла в р. 1917.

парикмахер — стрижій, фризієр.

„суп з гемюзою”, „гемюза з супом” — яринова зупа.

Стор. 29.

цинга — шкорбут, хвороба, що появляється внаслідку недостатнього відживлювання.

Стор. 30.

одеколон (франц.) — кольонська вода.

лябораторія — робітня.

Стор. 31.

мітінг (англ.) — збори, віче.

Райн — велика німецька ріка.

Стор. 34.

ординовати — приймати хворих, означити хворобу, записати відповідні ліки і подавати хід лікування.

смирненський — від міста Смирни в М. Азії.

Стор. 35.

клуб — товариство, в якому збираються члени для розваги і забави, далі назва домівки, в якій товариство знаходиться. Вітчиною клубів є головно Англія.

Стор. 36.

„форисці“ — так називали наші вояки чурів в австрійському війську, від німецького слова „Offiziersdiener“.

отомана — рід софи.

Стор. 42.

суплент — так називали давніше початкуючого вчителя гімназійного, ще без іспиту.

Стор. 43.

геврека (гр.) — я найшов!

„густувати“ — в неуважній мові вживають нераз цього слова на означення, коли хто у чомусь любить.

Стор. 44.

патриції — давня римська шляхта-багатії.

сальон — так звуть часто в інтелігентських домах „гостинну“ світлицю.

скандинавський — родом зі Швеції або Норвегії.

Стор. 45.

альтернатива — віз або перевіз.

tertium non datur — ніщо інше (третє) нам не остається; бо є лише дві можливості.

Стор. 47.

паж, пажик — юнаки шляхетського або лицарського походження, що повнили обслугу на середовічніх лицарських дворах, де таким робом набірали лицарської оглади й освіти.

Стор. 49.

дракони — страшні змії.

Стор. 52.

Амор і Псіхе — знані в грецьких релігійних віруваннях (мітологія) як божества: Амор — любови і Псіхе — душі. У цьому звязку переходить Псіхе всі болі і радощі любови.

гірлянда (фр. і італ.) — китиця з квітів або листя у виді довгих ланцюгів, що її прикріплюють до стін або колюмн для прикраси.

паркет (фр.) — тут підлога з особливо приладжених дощочок.

Стор. 53.

„панта рей“ (гр.) — все пливе і минає.

Стор. 55.

Кенігретц — містечко в північній Чехії, де в р. 1866 розігралася війна між Австрією і Прусією; Прусія вийшла переможцем.

Стор. 57.

Ніца — місто в полудневій Франції.

Сардинія — острів на Середземному морі, належить до Італії.

Остенда, Монте Карльо — славні місцевості, в яких існують ка-
сина гри.

Стор. 58.

Бісмарк, Отто (1815—1898) — великий державний муж Німеч-
чини, що своєю розумною політикою створив одноціле ні-
мецьке цісарство.

Стор. 60.

„інкогніто” — заховати себе так, щоби ніхто не знав і не впізнав.

Стор. 74.

монтер — так називають робітника, що уставляє великі і складні
машини, а також робітника, що заводить електричні
уладження.

Стор. 79.

ескімоси — нарід, що мешкає на далекій півночі, де є сливе ці-
лий рік зима.

Стор. 86.

гіганти — великани або великолюди.

пігмеї — малолюди.

Стор. 87.

„сецесія” — тут поет має на думці один момент з боротьби за
український університет у Львові, коли то в р. 1901. всі укра-
їнські студенти покинули львівський університет і перейшли
в університети у Відні, Празі та інші.

„Сокільське” — велика скеля над Черемошем, що з нею зв'язані
різні перекази.

Стор. 89.

Mein Liebchen, was willst du noch mehr — моя любко, що тобі
ще більше потреба.

„рутенський” — з німецької назви на означення: руський, (україн-
ський). Коли вживається те означення в живій українській мо-
ві, мається на увазі щось таке, до чого можна мати погорду
або принаймні щось таке, що можна легковажити.

Стор. 95.

белетристика — гарне письменство, до якого причислюють поезії,
повісти, романи, оповідання.

Стор. 97.

контраст — противенство.

З М І С Т:

ЗГАДКА	5
МОЯ ПЕРША ЯЛИНКА	7
НА РІЗДВО	13
САНЬМИ	16
КУТЯ	24
**	27
*	28
ХТО ПОБІДИТЬ?	28
ЙОГО СВЯТИЙ ВЕЧІР	34
НЕ ДО ПАРИ	41
СОН КАЗКА	47
СЛАВА	51
НА РІЗДВО 1915 Р.	65
ТАКОЖ ЛИСТ	67
ЯЛИНКА	71
**	75
*	75
ЧЕСТЬ	76
НА ПОРОЗІ	81
НЕ БІЙСЯ СПОМИНІВ	86
ПЕРША ЗІРКА	89
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ І ВИСЛОВІВ	100

